

Barcode - 99999990833342
Title - Pushtimarg lakshani tatha prakash tika
Subject -
Author -
Language - gujarati
Pages - 46
Publication Year - 0
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13



શ્રીવાલકુળ્ળો જયતિ

ગોસ્વામિ શ્રીમદ્દહરિરાય પ્રણીત

પુષ્ટિમાર્ગ લક્ષણાનિમૂલ.

તથા

ગોસ્વામિશ્રીમદનિરૂદ્ધાચાર્યપ્રણીત પ્રકાશ

નામક સંસ્કૃત ટીકા.

તથા

શાસ્ત્રી દુર્લભજી દેવકૃષ્ણકૃત ગુજરાતી ભાષાન્તર.

પચાર્ધાદ્વાચ્ચિ શાસ્ત્રાણાં સંદોહં વહ્નિનોદિતમ્ ।

બ્રહ્મસત્યં જગત્સત્યમંશો જીવો હિ નાપરઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકાશક,

નટપુરસ્થશ્રીમદનિરૂદ્ધાચાર્યજી.

વલ્લભાજી ૪૩૨

સને ૧૯૧૦.

ન્યોછાવર બે આના.

ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ડૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

૩૦૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૩૦૬૪

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યુષ્કમાનિ (સિદ્ધાન્તમય)

વિષય પરંપરા

शुद्धिपत्रम्.

पृ.	पं.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
१	२४	नियामकः" इतिस्थितिः	नियामक इतिस्थितिः'
३	११	भर्जिताः	भार्जिता
"	"	धानाः	धाना
४	५	व्याख्यास्यामः	व्याख्यास्यते
४	२४	पोषण	पोषणं
६	१७	ग्रंथ	ग्रंथ
७	१५	भर्जिताः	भर्जिता
"	"	धानाः	धाना
१४	७	साधनात्वा	साधनत्वा
१४	२	गाप्या	गोप्यो
१६	११	स्मृते	स्मृतेः
"	२०	उक्तं	उक्त
१८	१०	पोतनी	पोतानी
३	२१	संयोगवस्थाभां	संयोगावस्थाभां
२८	१	तदृशीनां	तादृशीनां
३१	११	देहाना	देहानां
४०	११	गुणाद्व	गुणाद्वा

उपोद्घातः

श्रीमद्भागवतप्रातिपदमाणिवरभावांशुभूषितामूर्तिचरणरेणुभ्यो नमः॥

आये भाक्तिरसमिलिंदा भागवताः ?

संप्राप्ति श्रीमद्बल्लभाचार्यविरचितग्रंथाज्ञानतः कुतर्काकुलमानसा देवानां प्रियाः पुष्टिमार्गमाक्षिपन्ति. ते च सन्मार्गपरिपन्थिनः पुष्टिमार्गं चमनचर्षणव्यभिचारादिदुष्कर्मकरणमार्गं जल्पन्ति. किंतु कोविदं मन्या वयुनविहीनाः श्रीमद्भगवज्ज्ञानावतारेण श्रीमद्वेदव्यासेन श्रीमद्भगवते प्रणीतमर्थं न जानन्ति । श्रीमद्व्यासचरणा आज्ञापयन्ति च “पोषणं तदनुग्रहः” यः श्रीकृष्णचंद्रस्यानुग्रहः सा पुष्टिः गीतायामपि श्रीकृष्णचरणास्तामेवोपदिशन्ति “तेषामेवानुकंपार्थ” मित्यत्रानुकंपोदिता सैव पुष्टिः ॥ इत्थं शास्त्रीयवचोभिर्हर्यनुकंपात्मिका पुष्टिः सिध्यति नतु चमनचर्षणात्मिका श्रीमद्बल्लभाचार्यचरणा अपि चतुर्लक्षणी भाष्ये लक्षयन्तिपुष्टिं “साधनं विना स्वस्वरूपबलेनैव कार्यं करोहि पुष्टिः” जीवकृतसाधनमन्तरा पूर्णपुरुषोत्तमः स्वस्वरूपबलेन स्वप्राप्त्यात्मकं कार्यं साधयति सा पुष्टिः । तथाचाह श्रुतिः “नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन यमेवैष वृणुते तेनैव लभ्यः तस्यैष आत्मा वृणुते तनुं स्वां” हरिर्यमुदादिधीर्षति तं कृपया वृणुते न तु जीवकृतोपकरणप्राबल्येन ।

अन्यत्राप्युक्तं श्रीमद्भाष्यकारचरणैः । साधनक्रमेण मोचनेच्छा हि मर्यादामार्गीया मर्यादा विहितसाधनं विनैव मोचनेच्छा पुष्टिमार्गमर्यादा अन्यत्राप्युक्तं भाष्ये “पुष्टिमार्गोऽनुग्रहैकसाध्यः प्रमाणमार्गाद्विलक्षणः ।” पुष्टिमार्गसिद्धावसहायशूरो भगवदनुग्रह एव साधनं मर्यादामार्गतो विलक्षणः । सिद्धान्तमुक्तावल्यामपि तैरुक्तं “अनुग्रहः पुष्टिमार्गे नियामकः” इति स्थितिः । एवं श्रीम-

द्वल्लभप्रभुवाक्यै र्भगवदनुग्रह एव पुष्टिरित्येवं निश्चीयते । अधिपुष्टि-
पथं विषयसेवनमेव कर्तव्यत्वेन वरीवर्तीत्येवं द्वितीयमाक्षेपमाहुस्ते,
यथाजाताः । किंवाक्षेपकरणादर्वाक् नतर्चितयान्ति स्म चेतासि
यदुपदिष्टवन्त आचार्यचरणा इति “विषयाविष्टचित्तानां विष्ण्वावेशः
सुदूरतः ” येषां जीवानां चेतांसि विषयविद्धानि तेषां परात्परस्य
विषयच्छेदकस्य विष्णोरावेशः सुदूरतः । यथाच वारुणीदिग्गतं
वस्तु व्रजन्नैर्द्रां किमाप्नुयात् ॥ यथाच सामानाधिकरण्यं हि तेजस्ति-
भिरयोः कुतः ॥ यदि श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणानां विषयसेवनादपव-
र्गोऽभिलषितश्चेत्तर्हि निबन्धीयशास्त्रार्थप्रकरणे ब्रह्मज्ञानस्य पंचा-
ज्ञानि नैवाज्ञापयेयुस्ते । उक्तंचतैः

“वैराग्यं सांख्ययोगौच तपो भक्तिश्च केशवे ॥

पंचपर्वेति विद्येयं यया विद्वान् हरिं विशेत् ॥ १ ॥

श्लोकेऽस्मिन् ब्रह्मविद्यायाः प्रथममङ्गं वैराग्यं जगदुः । किल-
क्षणं वैराग्यं तत्र तैरेव भणितं विषयवैतृष्यं वैराग्यमिति ॥

संन्यासानिर्णयनामके ग्रंथे श्रीमद्वल्लभप्रभुभिराज्ञापितं ।

“विषयाक्रांतदेहानां नावेशः सर्वथा हरेः” येषां शरीरिणां देहा
विषयैराक्रांतास्तेषु भक्तदुःखानां हर्तुःपरात्परस्य “दिव्यो ह्यमूर्त
पुरुषो स बाह्याभ्यंतरो ह्यजः । अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात्परतः
परः ” इति श्रुतेः पुरुषोत्तमस्यावेशः सर्वथा न भवति ॥ वाक्यैरे-
तैर्निश्चीयते यद् वेदगीतासूत्रश्रीमद्भागवतेषु प्रस्थानचतुष्टयेषु
कामादीनां गंधोऽपि नास्ति तर्हि तन्मूलकश्रीमद्वल्लभाचार्यराद्धान्ते
कंदर्पदर्पकृताभिभवसंभावनापि कथं स्यात् तस्माद्ये ज्ञानशून्या
बालिशा मनुजा पुरुषोत्तमानुकंपापथं दोषदुष्टं भाषन्ते ते हि मुधा
बुक्कन्तीति प्रतीयते.

ननु “कौण्डिन्यां गोपिकाः प्रोक्ता गुरवः साधनंच तत्” तत्र पुष्टिपथे गोपिका गुरुनभाणिषुः श्रीमद्वल्लभाचार्याः ताश्चासन्कामिन्यः कारण-गता गुणाः कार्यगुणानारभन्ते इति न्यायेन गोपिकामतवर्तिनां पुष्टिपथ-गामिनां कामदोषस्तु सहज एव तेन केष्वपि पुष्टिभक्तिमत्सु हरेरावेशो नैव भावी । तथाचाचार्यवचः “विषयाविष्टचित्तानां विष्ण्वावेशः सुदू-रतः ” तस्मात् पुष्टिवर्त्म न प्रभ्वाप्तिवर्त्म किंतु पाषंडवर्त्म इति चेन्न गोपीजनाः कामिन आसन्नाहोस्विन्न सा मीमांसा तेषां वचनैरेव विधेया कुमार्यः पतित्वेन हरिं लिप्सवो यद् व्रतमकार्षुस्तदा श्रीकृ-ष्णचंद्रएवोपादिशत्ताः

“ न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते ॥

भर्जिताः कथिता धानाः प्रायो बीजाय नेष्यते ॥

मय्यर्पितः कामः कामाय न कल्पते कथं भगवानाप्तकाम आत्मारामस्तेन निष्कामः । तेन साकं संपर्को निष्कामत्वं निर्गुण-त्वंच संपादयेत् ॥

अत एवोक्तमाचार्यचरणैः सुबोधिण्यां

“ कामेन पूरितः कामः संसारं जनयेत्स्फुटं ।

कामाभावेन पूर्णस्तु निष्कामः स्यान्नसंशयः ॥ १ ॥

यथा जातवेदासि हुतं द्रव्यं द्रव्यत्वेन नावशिष्यते किंतु भस्मैव भवेत् तद्वदानन्दघनस्य पुरुषोत्तमस्य येन केनापि संबधः स निरवध्यानंदप्रा-प्तिकरः । तथा निर्गुणावस्थामापन्नानां गोपीजनानामेवोक्तिरियं.

“ आहुश्च ते नलिननाभ पदारविंदं

योगेश्वरै हृदि विचिंत्यमगाधबोधैः ॥

संसारकूपपतितोत्तरणावलंबं

गेहंजुषामपि मनस्युदयात्सदा नः ॥ १ ॥

પદ્યેઽસ્મિન્નગાધબોધૈ યોગિભિશ્ચેતસ્યેવ ચિંત્યસ્ય સંસૃતિકૂપપ-
તિતોત્તરણાવલંબસ્ય ભગવત્પદપંકજસ્યૈવ યાશ્ચા નતુ વિષયસેવનસ્ય
એવંવિધૈ વાક્યૈ નિશ્ચીયતે યન્નાસીત્તાસુકામગંધોઽપિ ॥

વિવિચ્યમાનોઽયં વિષયોઽસ્ય ગ્રંથસ્યોનવિંશે પદ્યે વિસ્તરેણ વ્યા-
ख्यास्याમઃ । અત એવ નાત્ર તન્યતે । इत्थं भाष्यसुबोधिन्यादिष्वाकरेषु
ગ્રંથેષુ સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીપુષ્ટિમવાહમર્યાદાપ્રભૃતિષુ સુકરેષુચ ગ્રંથેષુ
શ્રીમદ્વૈશ્વાનરાચાર્યચરણૈઃ પુષ્ટિમાર્ગવિષયકશંકાદુમસ્યોચ્છેદોઽકારિ ।
શ્રીમદ્વાકપતીનાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણાનાં ગમ્भीરગીર્નારનિથૌ પામર-
નરનિવેશસ્યાશક્યત્વમાલોચ્ય પરમકૃપાપારાવારાઃશ્રીહરિરાયચરણાઃ
પુષ્ટિમાર્ગલક્ષણનામકગ્રંથં ગ્રંથયાશ્ચક્રુઃ । યદ્યપિ પ્રમેયરત્નાર્ણવે લાલુ-
ભટ્ટોપનામકેન બાલકૃષ્ણેન ગ્રંથસ્યાસ્ય ટીકા કૃતા તથાપિ તસ્યા અતિ
સંક્ષેપત્વમાલોચ્ય વિસ્તરેણોચ્યેત તદા જનાસ્તાત્પર્યમનાયાસેન
જાનીયુરેવં વિચિંત્ય ચેતસિ શંકાસમાધાનપૂર્વકં યથાધિષ્ઠનં મયા
પ્રકાશાશ્ચ્યટીકા વ્યધાયિ । તાં ગુણગ્રાહિણો હર્યનુકંપાવર્ત્મવર્તિનઃ
કોવિદા વિલોકિષ્યન્તે इत्याशास्तेऽनिरुद्धाचार्यः

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણા વિજયન્તે

ભક્તિરસભ્રમર પરમ વૈષ્ણવો ! હાલના સમયમાં શ્રીમદ્
વલ્લભાચાર્યના ગ્રંથોના અજ્ઞાનથી કેટલાએક કુતર્કીઓ શ્રીમદ્વલ્લ-
ભાચાર્ય વિરચિત ગ્રંથો વાંચવાનો શ્રમ લીધા સિવાય જેમ મનમાં
આવે તેમ આશ્લેષ કરે છે. સન્માર્ગના શત્રુઓ તે પુષ્ટિમાર્ગને ખાન
પાન અને બ્યલિચારાદિ દુષ્ટ કૃત્યનો માર્ગ કહે છે. પણ પંડિ
તમાનીઓ જ્ઞાનહીનો તે શ્રીમદ્જ્ઞાનાવતાર શ્રીવ્યાસચરણ જે
આજ્ઞા કરે છે. તે બાણુતા નથી. શ્રીમદ્વ્યાસચરણ શ્રીભાગવતમાંજ
કહે છે કે, “પોષણ તદનુગ્રહઃ” જે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો અનુગ્રહ તેજ
પુષ્ટિ. ગીતામાં પણ તે પુષ્ટિનો અર્જુન પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણ ઉપદેશ
કરે છે. “તેષામેવાનુકંપાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ” આ સ્થલમાં જે
અનુકંપા કહી તે પુષ્ટિ

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય વચનોથી પ્રભુકૃપાત્મક માર્ગે સિદ્ધ થાય છે. પણ ખાનપાનાત્મક સિદ્ધ થતો નથી. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણ પુષ્ટિનું લક્ષણ ભાષ્યમાં આ પ્રમાણે આપે છે. “સાધનં વિના સ્વસ્વરૂપવલ્લેનૈવ કાર્યકરણે હિ પુષ્ટિઃ ” જીવકૃત સાધનની અપેક્ષા વિના પૂર્ણપુરૂષોત્તમ સ્વસ્વરૂપ બલથી જીવને પોતાની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તે પુષ્ટિ. શ્રુતિ પણ તેવીજ આજ્ઞા કરે છે. “ નાયમાત્માપ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન बहुना श्रुतेन यमेवैष वृणुते तेनैव लभ्यस्तस्यैष आत्मा वृणुते तनुंस्वाम” આ આત્મા પ્રવચનથી મેળવી શકાય તેમ નથી. ધારણાનિપુણ એવી મતિથી પણ લભ્ય નથી. તેમ ઘણા શાસ્ત્રોથી પણ લભ્ય નથી. પ્રભુ પોતે જે જીવને ઉદ્ધાર કરવા ઇચ્છે તેથી જે જીવનું કૃપાર્થી વરણ કરે તેથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે. સ્વકૃત સાધનબલથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. બીજે સ્થળે પણ આચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે કે “સાધનક્રમેણ મોચનેચ્છા હિ મર્યાદા-માર્ગીયા મર્યાદા વિહિતસાધનં વિનૈવ મોચનેચ્છા પુષ્ટિમાર્ગમર્યાદા” સાધનક્રમથી જીવને મુક્ત કરવાની ઇચ્છા તે મર્યાદા માર્ગની મર્યાદા છે. વિહિત સાધન વિના જીવને મુક્ત કરવાની ઇચ્છા તે પુષ્ટિમાર્ગની મર્યાદા છે. બીજે સ્થળે પણ અણુભાષ્યમાં ભાષ્યકાર આજ્ઞા કરે છે કે “પુષ્ટિમાર્ગોऽનુગ્રહૈકસાધ્યઃ પ્રમાણમાર્ગદ્વિલક્ષણઃ ॥” પુષ્ટિમાર્ગની સિદ્ધિમાં ભગવત્કૃપાજ કારણ છે. અને તે માર્ગ પ્રમાણમાર્ગથી વિલક્ષણ છે. સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીમાં પણ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યે આજ્ઞા કરેલી છે કે “અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામક इति स्थितिः” પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદનુગ્રહ નિયામક છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના વાક્યથી ભગવત્કૃપા, ભગવાનનો જે અનુગ્રહ એજ પુષ્ટિ એમ નિશ્ચય થાય છે. એટલે પુષ્ટિશબ્દના અર્થપર જે ખાવા પીવાથી પુષ્ટ થવાનો માર્ગ એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે, પુષ્ટિમાર્ગમાં વિષયસેવન કરવું એજ કર્તવ્ય છે, પરંતુ એ આક્ષેપ કરવા પહેલાં ચિત્તમાં તે

વિચાર નથી કરતા કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણનો શું સિદ્ધાન્ત છે. શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુ શ્રીસુબોધિનીમાં આજ્ઞા કરે છે “વિષયાવિષ્ટચિત્તાનાં વિષ્ણવાવેશઃ સુદૂરતઃ” જે જીવોના ચિત્ત વિષયોથી વિંધાઈ ગયેલા છે. તે જીવોમાં પરાત્પર વિષય છેદક પ્રભુનો આવેશ ઘણો દૂર છે. જેમકે પૂર્વ દિશામાં જનાર મનુષ્યને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ વસ્તુનો લાભ થતો નથી. જેમ કે અંધ-કાર અને તમિસ્રનાશક તેજ તેની એક સ્થળે એક વળતે સ્થિતિ, હોઈ શકતી નથી. જે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણને વિષય સેવન-થીજ મોક્ષ ઈષ્ટ હોત તો નિબંધ ગ્રંથના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણમાં બ્રહ્મ જ્ઞાનના પાંચ અંગની શા માટે આજ્ઞા કરત “વૈરાગ્યં સાંખ્યયોગોંચ તપોમક્તિશ્ચ કેશવે । પંચપર્વેતિ વિદ્યેયં યયા વિદ્વાન હરિં વિશેત્ ॥ ” એ શ્લોકમાં બ્રહ્મવિદ્યાનું પ્રથમજ અંગ વૈરાગ્ય કહેલું છે. વૈરાગ્ય એટલે શું તેનું લક્ષણ પોતેજ પ્રકાશ નામની ટીકામાં આપે છે કે “વિષયવૈતૃષ્ણ્યં વૈરાગ્યં ” સર્વ વિષયમાંથી તૃષ્ણાનો ત્યાગ તે વૈરાગ્ય, સંન્યાસ નિર્ણય નામના ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે કે “વિષયાક્રાંતદેહાનાં નાવેશઃ સર્વથાહરેઃ ॥ ” જે જીવોના દેહો વિષયોથી દગાઈ ગયેલા છે. તે જીવોના દેહમાં ભક્તના દુઃખને હરણ કરનાર પરા-ત્પર દિવ્ય બાહ્યાભ્યંતર રસાવિષ્ટ અક્ષર થકીપર પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મનો આવેશ સર્વથા થતોજ નથી. આટલાં વાક્યોથી નિશ્ચય થાય છે કે વેદ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા તત્ત્વસૂત્ર શ્રીમદ્ભગવત ઇત્યાદિ પ્રસ્થાન ચતુષ્ટયમાં કામાદિ દોષનો સંસ્પર્શ નથી તો તન્મૂલક શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તમાં તે દોષ ક્યાં-થીજ હોઈ શકે. આટલા હેતુ માટે જે જ્ઞાન શૂન્ય મૂર્ખ પુરૂષો પોતામાં રહેલા દોષોનો પુષ્ટિમાર્ગપર આરોપ કરી પુષ્ટિમાર્ગને દોષયુક્ત કહે છે તે વૃથા જલ્પના કરે છે. એમ પ્રતીત થાય છે.

શંકા—“શ્રીવલ્લભાચાર્યે સંન્યાસ નિર્ણયગ્રંથમાં “કૌણ્ડિન્યો ગોપિકાઃપ્રોક્તા ગૃહવઃ સાધનંચતત્” એ શ્લોકમાં ગોપીજનોને

પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુ કહેલા છે. અને ગોપીજનો કામી હતા. એવો ન્યાય છે કે કારણમાં રહેલા ગુણો કાર્યનો આરંભ કરે છે. એ ન્યાયથી ગોપીકામતવર્તી પુષ્ટિપથગામી મનુષ્યને કામદોષ સહજ છે. ત્યારે પુષ્ટિભક્તિવાદા કોઈ પણ પુરૂષમાં હરિનો આવેશ નહિ થાય કારણ કે, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય કહે છે કે “વિષયાવિષ્ટચિત્તાનાં વિષ્ણવાવેશઃ સુદૂરતઃ” આટલા માટે પુષ્ટિમાર્ગ ભગવત્પ્રાપ્તિનો માર્ગ નથી પણ પાષંડ માર્ગ છે. એમ જો કોઈ પણ આસુરને શંકા થતી હોય તો તે શંકાનો અવકાશ નથી.

ગોપીજનો કામી હતા કે શુદ્ધપ્રેમી ભક્ત હતા તેનો નિશ્ચય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના તથા ગોપીજનોના વાક્યોથી કરવો યોગ્ય છે. જે વખતે કુમારીકાઓએ શ્રીહરિ અમારા પતિ થાય એવી કામનાથી વ્રત કર્યું હતું તે વખતે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજ તેઓને ઉપદેશ કરે છે.

“ન મય્યાવેશિતધિયાં કામઃ કામાય કલ્પતે ॥

મર્જિતાઃ કથિતા ધાનાઃપાયો વીજાય નેષ્યતે॥”

મારામાં અર્પણ કરેલો કામ કામને માટે કલ્પાતો નથી. કારણ કે ભગવાન્ નિષ્કામ છે. અને તેની સાથેનો સંપર્ક નિષ્કામત્વ અને નિર્ગુણત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આટલા માટે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી સુબોધિનીમાં આજ્ઞા કરે છે કે—

“કામેન પૂરતઃ કામઃ સંસાર જનયત્ સ્ફુટ ॥

કામાભાવેન પૂર્ણસ્તુ નિષ્કામઃ સ્યાન્ન સંશયઃ ।

જેમ અગ્નિમાં હોમેલું દ્રવ્ય, દ્રવ્ય અવસ્થાથી બાકી રહેતું નથી. પરંતુ ભસ્મજ થાય છે. તેમ આનન્દધન નિષ્કામપૂર્ણ પુરૂષોત્તમનો સંબંધ આનંદાશનોઆવિર્ભાવ કરાવનારો છે. નિર્ગુણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ ગોપીજનો આજ્ઞા કરે છે કે—

“ આહુશ્ચતે નલિનનાભ પદારવિદં
 યોગેશ્વરૈ હૃદિ વિચિત્યમગાધબોધૈઃ ।
 સંસારકૂપપતિતોત્તરણાવલંબં
 ગેહંજુષામપિ મનસ્યુદયાત્સદા નઃ ॥૧૥”

આ શ્લોકથી ગોપીજનોએ ભગવત્પાદપદ્મનીજ ચાચના કરેલી છે. કાંઈ વિષય સેવનની માગણી કરેલી નથી. આ વાક્યોથી નિશ્ચય થાય છે કે ગોપીજનોમાં કામનો ગંધ પણ નહતો. આ વિષયપર વધારે વ્યાખ્યાન આ ગ્રંથના ૧૯ માં શ્લોકમાં કરીશું માટે અહિં વિસ્તાર કરતા નથી. આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ભવદ્વભાચાર્યે ભાષ્ય સુબોધિની ઇત્યાદિ મોટા ગ્રંથમાં તથા સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી ઇત્યાદિ નાના ગ્રંથમાં પુષ્ટિમાર્ગવિષયક શંકાવૃક્ષોચ્છેદ કરેલો છે. પરંતુ શ્રીવાકપતિ શ્રીવલ્લભાધીશચરણની અગાધ વાણીમાં જીવનો પ્રવેશ થવો અશક્ય જાણી પરમકૃપાળુ શ્રીહરિરાયજીએ પુષ્ટિમાર્ગલક્ષણ નામનો ગ્રંથ રચ્યો. આ ગ્રંથની ટીકા પ્રમેય રતનાર્ણવમાં લાલુભટ્ટજીએ કરેલી છે. તે પણ એ ટીકા ઘણી સંક્ષેપમાં છે. એમ જાણી જો : વિસ્તારથી કહેવામાં આવે તો ગ્રંથનું તાત્પર્ય થોડા શ્રમથી તુરત ધ્યાનમાં આવે. એમ જાણી શંકા સમાધાનપૂર્વક યથામતિ મેં પ્રકાશ નામની ટીકા કરેલી છે એ ટીકાને ગુણગ્રાહી પુષ્ટિમાર્ગવર્તી વિદ્વાનો વાંચશે. એમ આશા છે.

॥ श्री हरिः ॥ श्रीमद्वल्लभः ॥

श्रीपुष्टिमार्गलक्षणानि सटीकानि प्रारभ्यन्ते ।

श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणा विजयन्तेतमाम्

श्रीकृष्णचंद्रपादाब्जे लभ्यं प्रीत्या त्वनन्यया ॥

प्रणमामि कृपापूर्णं मनोमिलिदमोददे ॥ १ ॥

अनेकै मित्रैर्यो हृदयबहलध्वान्तानिकरो ।

न नष्टो जीवानां बहुजननकारी दृढतरः ॥

मुदा तूर्णं चूर्णं तमपि विदधु र्वल्लभवरा ।

नुमस्तानाचार्यान् विबुधवरवन्द्यान् प्रणयतः ॥२॥

श्रीकृष्णपादपाथोजे संततं लग्नमानसं ।

निजभक्तकृपापूर्णं हरिरायं नमामि तं ॥३॥

तुलसीकाष्ठमालाभिः सर्वदा भूषितान् नरान् ।

हरिनामाक्षरमुखान् नमामि भगवत्परान् ॥४॥

मूलम्

सर्वसाधनराहित्यं फलाप्तौ यत्र साधनम् ॥

फलं वा साधनं यत्र पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥ १ ॥

यत्र यस्मिन्मार्गे लौकिकालौकिकसकामनिष्कामादिसाधनसं-
घाभाव एव फलाप्ताविति फलस्यपूर्णानन्दप्रभोराप्तौ साक्षात्कारे
साधनं हेतुः स शुद्धपुष्टिभक्तिमार्गो गद्यते ननु मास्तु लोकवेदविहित
साधनं तथापि दैन्यस्य साधनत्वाद् भगवति निःसाधनफलत्वं नैव-
सेत्स्यतीति चेद्, उच्यते फलमिति फलरूपो भगवानेवानन्दघन
स्वरूपात्मकफलाप्तौ साधनं साध्यभगवत्स्वरूपस्य लाभादर्वाक्सा-
ध्यमेव साधनत्वेन वर्तते यस्मिन्मार्गे नतु भगवत्स्वरूपातिरिक्तस्य
साधनत्वेनादानमिति भावः

ननु पुषपुष्टाविति धातोः स्त्रियांक्तिन्निति क्तिन्प्रत्यये कृते पुष्टेरि-
न्द्रियवाजिनां पोषणात्मकोऽर्थोऽस्ति तर्हि पुष्टिमार्गशब्देन हर्यनुकंपा-
न्वितभक्तिमार्गं कथंकारं जागदीति भवानिति चेन्मैवं श्रीमद्भागवते
श्रीमद्भगवज्ज्ञानावतारेणैव ल्युटन्तस्य पुष्धातो भगवदनुग्रहात्मको-
ऽर्थोऽभाषि तथाहि “पोषणं तदनुग्रहः” गीतायामपि गीतं गोविंदेन
तेषामेवानुकंपार्थ” मित्यत्र यानुकंपोक्ता सैव पुष्टिः। अन्यच्च चतुर्लक्षण्याः
साधनाध्याये निरूपितं व्यासचरणैः “विशेषानुग्रहश्च” अत्राचार्य-
शिरोमणिभिः श्रीमत्पुरुषोत्तमचरणैर्भाष्यप्रकाश आज्ञापितं । अयमे-
व च पुष्टिशब्देनोच्यते । श्रुतिरप्याह । “नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न
मेधया न बहुना श्रुतेन यमेवैष वृणुते तेनैव लभ्यस्तस्यैष आत्मा वृणुते
तनुंस्वाम्” इति श्रुतिस्त्रुत्रभगवद्गीताश्रीमद्भागवतवाक्यैश्च निश्चीयते
यत्पुष्टेरर्थो भगवदनुग्रहः । अतएव श्रीमद्वैश्वानराचार्यैरपि भाष्य
आज्ञापितं “कृति साध्यं साधनं ज्ञानभक्तिरूपं शास्त्रेण बोध्यते ताभ्यां
विहिताभ्यां मुक्तिर्मर्यादा तद्रहितानामपि स्वस्वरूपबलेन स्वप्रापणं
पुष्टिरुच्यते” इति पर्वोक्तं न शंकातंकाय कल्पते ॥ १ ॥

ભાષાન્તર.

મંગલં

શ્રીમદ્વલ્લભપાદપુષ્કરજનુર્મિથ્યામતસ્યાહિતં
 શુદ્ધાદૈતસુગંધભારભરિતં કૃષ્ણેન્દુસંલક્ષકં ॥
 ભક્તસ્વાન્તસુષટ્પદૈકનિલયં સ્વીયૈઃસુસંવેલિમં
 લભ્યં દૈન્યત એવ તત્પ્રતિદિનં ચેતસ્તડાગેઽસ્તુમે ॥ ૧ ॥

યદમલપદપદ્મપાંસુસેવા

દૃઢતરસંસૃતિનાશકારિહેવા ॥

હરિસુપાદિ ચરીકરીતિ રક્તં

સ વિજયતે ભુવિ દૈશિકાનિરુદ્ધઃ ॥ ૨ ॥

મૂલ—જે માર્ગમાં લૌકિક તથા અલૌકિક અને સકામ અથવા નિષ્કામ સર્વે સાધનોનો અભાવજ પૂર્ણ આનન્દ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે. અર્થાત્ પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં દૈન્યજ સાધન છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે.

વિવેચનઃ—શંકા—લૌકિક તથા વૈદિક સાધન કદાચ નહો તથાપિ દૈન્ય પણ સાધન છે. તેથી પ્રભુ નિઃસાધનતાથી મક્કે છે અર્થાત્ નિઃસાધનતાનું ફક્ત ભગવાન્ છે એમ નહિ કહી શકાય.

ઉત્તર—જે ફક્તરૂપ ભગવાન્ તેજ ફક્તપ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે. અર્થાત્ સાધ્ય ભગવત્સ્વરૂપના લાભ પહેલાં ભગવાન્જ સાધન છે. પણ ભગવદ્ વ્યતિરિક્ત કેમ જીવ પદાર્થનું સાધન પણથી શ્રદ્ધા કરવામાં આવતું નથી. તેથી તે શંકા રહી નહિ.

શંકા—પુષ્પધાતુનો અર્થ જાડા થવું તેવો છે તો તેનાથી તિપ્રત્યય ભાવમાં થાય છે. તો પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ પુષ્ટ થવું થશે. ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગનો અર્થ જાડા થવાનો માર્ગ થશે. પણ પુષ્ટિ શબ્દથી ભગવદ્વતુશ્રદ્ધ જન્ય ભક્તિ કેમ કહોછો.

ઉત્તર—શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગવદ્જ્ઞાનાવતાર શ્રીમદ્ વ્યાસચરણે હ્યુદ્ પ્રત્યયાન્ત પુષ્ ધાતુનો અર્થ ભગવદનુગ્રહ કયો છે.

“પોષણં તદનુગ્રહઃ” શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્ર શ્રી મુખથીજ આજ્ઞા કરે છે કે “તેષામેવાનુકંપાર્થ” તેમાં જે અનુકંપા કહી છે તેજ પુષ્ટિ. અને ઉત્તર મીમાંસાના ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ કહ્યું છે. “વિશેષાનુગ્રહશ્ચ” એ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે ભગવદનુગ્રહનુંજ અને ભગવત્કૃપાનુંજ પ્રતિપાદન કરેલું છે. અને તેજ સૂત્રના ભાષ્યના પ્રકાશમાં પણ શ્રીપુરૂષોત્તમજીએ આજ્ઞા કરી છે કે આ અનુગ્રહજ પુષ્ટિશબ્દવડે કહેવાય છે. અર્થાત્ ભગવદનુગ્રહ તેજ પુષ્ટિ. અને શ્રુતિ પણ કહે છે કે, “નાયમાત્માપ્રવચ્ચનેન” આ શ્રુતિથી જે જીવના ઉપર ભગવત્ કૃપા થાય, ભગવદનુગ્રહ થાય, આ મારો દાસ છે એમ જીવનો ભગવાન્ અંગીકાર કરે, તેજ ભગવત્પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિ ગીતા સૂત્ર શ્રીમદ્ભાગવતાદિના વાક્યોથી નિશ્ચય થાય છે કે પુષ્ટિનો અર્થ ખાવું પીવું ને પુષ્ટ થવું તેવો નથી. પણ ભગવદનુગ્રહ ભગત્કૃપાજ છે. તે કૃપાયુક્ત જે ભક્તિમાર્ગ તે પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. મારેજ શ્રીમદ્વૈશ્ણવનરાચાર્ય-જીએ પણ ભાષ્યમાં આજ્ઞા કરી છે કે “કૃતિસાધ્યં સાધનં જ્ઞાન-મક્તિરૂપં શાસ્ત્રેણબોધ્યતે તાભ્યાંવિહિતાભ્યાં મુક્તિર્મર્યાદા તદ્રહિ-તાનામપિ સ્વસ્વરૂપબલેન સ્વપ્રાપ્તિ પુષ્ટિરુચ્યતે” જીવને મારે શાસ્ત્રે જ્ઞાન અને ભક્તિરૂપ કૃતિથી સાધ્ય એ સાધનનો ઉપદેશ કરાય છે. તે વિહિત સાધન જ્ઞાન અને ભક્તિથી જે મુક્તિ તે મર્યાદા, તે સાધન વ્યતિરિક્તને પોતાના સ્વરૂપ બલવડે મુક્તિ તે પુષ્ટિ. મારે પુર્વોક્ત જે કહ્યું તે શંકાસ્પી રોગ મારે કલ્પાતું નથી.

મૂલમ્ અનુગ્રહેણૈવ સિદ્ધિર્લૌકિકી યત્ર વૈદિકી ॥

ન યત્નાદન્યથા વિદ્યઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૨ ॥

यत्रमार्गे लौकिको वैदिकीच सिद्धिः स्मृतिपुराणप्रतिपादित ।
निगमगदिताच सिद्धिः केवल भगवदनुग्रहेणैव भवति. भगवदनुकंप-
या भवति स शुद्धपुष्टिभक्तिमार्गो गद्यते. यत्नाद्विघ्न एवोत्पद्येत शुद्धपुष्टि
पथगामिनां सर्वाः सिद्धयो भगवदनुकंपाधीना इतिभावः

ननु यत्नविधानात्प्रत्यूहप्राप्त्यात्मकं कार्यदर्शनं कथमयत्नादेव
विघ्नाभाव इतिचेदुच्यते हरिचरणचर्यातिरिक्तमयतमानानां फलमेव सा-
धनमन्वानानां साधनात्वावच्छिन्नत्वेन भगवतः सत्त्वाद्भगवत्साक्षा-
त्कारादवाक् हृदयस्थितेन भगवतैव विघ्नानां दूरिकरणं “तेष्वास्ते
ह्यधिभिद्धरिः ” भगवन्तमेव साधनं जानतां विघ्नप्रतियोगितैवोचिता.

अन्यच्च “अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते । तेषां नि-
त्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहं ” इतिगीतावाक्यान्मदन्यसाधना
न्तरस्याकिंचनकरत्वान्न भक्तानामिष्टफलसाधकत्वं तथा चोक्तंश्रीमदा-
चार्यचरणैर्भाष्ये “मर्यादापुष्टिभेदेन वरणं द्विधोच्यते तत्र सहकार्यतरवि-
धिस्तु मर्यादापक्षेणोच्यते पुष्टौ तु नान्यापेक्षा” अन्यच्च देशकालादिषु पट-
त्सु शुद्धेषु सत्सु यागादीनां सिद्धिस्तस्याश्च फलभागाय पुनर्जन्मावाप्तिः
परं चातिसुखसाध्यं हरेर्भजनं विदधतो निर्विघ्नप्रभुप्राप्तिस्तथाहि
“एकोऽपिकृष्णस्यकृतप्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः॥ दशाश्वमेधी
पुनरोति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय”॥ कृष्णस्य सदानन्दस्य पुरु-
षोत्तमस्य. “कृपि भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । तयोरैक्यं परं
ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते” इतिश्रुतेः एकोऽपि प्रणामो नमस्योत्कर्षस्वा-
पकर्षमतिपूर्वककायादिव्यापारःकृतश्चेत् दशाश्वमेधावभृथेनेति निर्विघ्न
परिसमाप्तेन दशवाजिमेधेन तुल्यो भवति अवभृथस्नानस्य समाप्तावेव
विधानात् । यष्टाच फलभुक्त्यै पुनर्जननं कंकते कृष्णं नमन्तमेवाप्नोति
नतु जनिं । बह्वायाससाध्यसाधनान्तरेभ्यःकृष्णस्य केवलंनमनमपि
साधीयस्तरमितिभावः ।

અતઃપ્રવૃત્તં શ્રીમદાચાર્યચરણૈર્નિબન્ધે “ ન દૃષ્ટઃશ્રુતપૂર્વો વા ભ-
જન્કૃષ્ણમનામયમ્ । નમુક્તઃસર્વથા યસ્માદ્ ગાપ્યા ગાવસ્તથાભવન્ ”
અતઃપ્રવૃત્તકૃષ્ણભજનાતિરિક્ત સાધનમકુર્વાણસ્ય વિઘ્નપ્રતિબંધસ્યા ભાવ
પ્રવૃત્તિરિતિઃ અન્ય ત્રાપ્યુક્તં શ્રીમદાચાર્યચરણૈઃ । હરિસ્તુ સર્વતો રક્ષાં
કરિષ્યાતિ ન સંશયઃ ॥ ૨ ॥

મૂલ-જે માર્ગમાં લૌકિક (સ્મૃતિ પુરાણોક્ત) સિદ્ધિ તથા વેદો-
ક્ત સિદ્ધિ બીજા કોઈ પણ સાધનની સહાયતા વિના હરિની
કૃપાથી જ થાય છે. તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. હરિભજન
વ્યતિરિક્ત યત્ન કરવાથી વિઘ્ન જ પ્રાપ્ત થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં
રહેનારની સર્વ સિદ્ધિઓ ભગવત્કૃપાધીન છે.

વિવેચન:—શંકા. યત્ન કરવાથી જ વિઘ્નનો નાશ થવો
જોઈએ અને અયત્નથી જ વિઘ્ન પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. પરંતુ
યત્નથી વિઘ્નપ્રાપ્ત થાય છે. એમ કેમ કહી શકાય.

ઉત્તર:—ભગવદ્ભક્તિવ્યતિરિક્ત બીજા કોઈ પણ જાતનો યત્ન નહિ
કરનાર ફક્ત શ્રી પુરૂષોત્તમને જ સાધનરૂપ માનનાર અનન્યાશ્રયી
ભક્તના સર્વ વિઘ્નો શ્રી હરિ જ દૂર કરે છે. કારણ શ્રીમદ્ ભાગ-
વતમાં કહ્યું છે કે “ તેષ્વાસ્તેહ્ય ઘમિદ્ધરિઃ ” તે ભક્તોના હૃદયમાં
સર્વ પાપોના નાશ કરનાર શ્રી હરિ બીરાજે છે. તો શ્રી હરિનું
બીરાજવું જ્યાં હોય ત્યાં વિઘ્ન સંભાવના જ કેમ હોઈ શકે ? માટે
અયત્નથી જ વિઘ્નનો નાશ થાય છે ને યત્નથી પ્રત્યુહ પ્રાપ્તિ છે,
એમ જ માનવું યોગ્ય છે. શ્રી કૃષ્ણ જ ગીતાજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે
“અનન્યાશ્ચિત્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે । તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં
યોગક્ષેમં વહામ્યહં” કેવલ માર્ગ (મદ્વ્યતિરિક્ત દેવની ભાવના
છોડી) સ્મરણ કરનાર મારા અનુગ્રહથી જેણે ભક્તિ મેળવેલી
છે એવા ભક્તો જે મારી જ સેવા કરે છે. તેવા ભક્તોનું યોગ
(આ લોકમાં સેવા માટે ધનધાન્ય વસ્ત્ર ઇત્યાદિ) તથા શ્રેમ

(અત્યંત શ્રેયો રૂપ મોક્ષ) હું સાધી આપું છું. એ પ્રમાણે ગીતા વાક્યથી મારા સિવાય બીજું કોઈ પણ સાધન ભક્તના ઇચ્છિતાર્થને સિદ્ધ કરી શકનાર નથી. તેમજ શ્રીમદ્વિદ્યાચાર્ય ચરણે ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે ભગવાન જીવનો અંગીકાર મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે ભેદવડે કરે છે. જે માર્ગમાં યજ્ઞ આદિ સાધનોનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે તે મર્યાદા માર્ગ કહેવાય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાંતો પ્રભુ વ્યતિરિક્ત કોઈપણ પદાર્થની અપેક્ષાજ નથી. બીજું દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તા, કર્મ, મંત્ર એ છ પદાર્થ શુદ્ધ હોય ત્યારેજ યજ્ઞની સિદ્ધિ થાય છે. તે કર્મના ઉપભોગ માટે પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ અતિ સુખ સાધ્ય હરિના ભજન કરનારને નિર્વિધને પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે કહ્યું છે કે સદ્દાનંદ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણને એક પણ નમસ્કાર કર્યો હોય તો તે નમસ્કાર નિર્વિધને પૂર્ણ થયેલા દશ અશ્વમેધની સમાન છે. દશ અશ્વમેધ કરનારને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ કૃષ્ણ પ્રણામીને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતોજ નથી. માટેજ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે એવું જોયું પણ નથી. તથા એવું સાંભળ્યું પણ નથી કે કૃષ્ણ ભક્તને પુનઃ સંસાર પ્રાપ્ત થયો હોય. માટે અનન્યાશ્રયી ભક્તોના વિધન શ્રી હરિજ દ્વાર કરે છે. માટે પ્રભુ ભજન વ્યતિરિક્ત સાધન નહિ કરનારને વિધનો અભાવ જે માર્ગમાં છે તેજ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ॥૨॥

મૂલમ્ યત્રાંગીકરણેનૈવ યોગ્યતાદિવિચારણમ્ ॥

અવિલંબઃ પ્રશુક્રુતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૩॥

યત્ર માર્ગેઽંગીકરણે પ્રશુક્રુતવરણે યોગ્યતાદિવિચારણં નૈવ જીવગતવરણસાધકગુણાનાં મીમાંસા નૈવ ક્રિયતે । આદિ શબ્દાચ્ચ વરણપ્રતિબંધકરૂપાણાં દોષાણામપિ । પ્રશુક્રુતો વરણેઽવિલંબઃ પ્રશુ જીવાન્ ત્વરિતતરમેવાંગીકરોતિ સ એવ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ

જે માર્ગમાં પ્રભુ જ્યારે ભક્તનું વરણ (અંગીકાર) કરે છે ત્યારે ભક્તોને વિષે યોગ્યતા છે કે નહિ તે વિષે વિચાર કરતા નથી, અને વરણ કરવામાં વિલંબ કરતા નથી. તેજ શુદ્ધપુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ છે. ॥૩॥

મૂલમ્ સ્વરૂપમાત્રપરતા તાત્પર્યજ્ઞાનપૂર્વકમ્ ॥
ધર્મનિષ્ઠાયત્રનૈવ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૪ ॥

શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણેતિહાસપ્રણેતધર્માણાં તાત્પર્યે ભગવત્સ્વરૂ-
પેઽવગત્ય ભગવત્સ્વરૂપસાક્ષાત્કારાન્તરાયાન્ સર્વાન્ ધર્માન્ હિત્વા
સ્વરૂપમાત્રપરતયા સ્થિતિઃ સ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગો ગચ્ચતે.

નનુ ધર્મનિષ્ઠૈવશાસ્ત્રેણોપદિષ્ટા ન કુત્રાપિહેયત્વેન તથાહિ “ ધર્મ
એવહતો હન્તિ ધર્મોરક્ષતિ રક્ષિતઃ ॥ ” ઇતિ સ્મૃતે ધર્મનિષ્ઠાયાંશ્રેયસ્ત-
ર્હિકથંકારં ધર્મનિષ્ઠા યત્ર નેતિચેન્ન । વાક્યમિદં મર્યાદાપરં ભગવદનુ-
ગ્રહમાર્ગે તુ સર્વધર્મતાત્પર્યે પ્રભાવેવાવગત્ય મનોવાગ્દેહૈઃકૃષ્ણ એવ
સેવ્યઃ । ઉક્તં ચ ભગવતા.

“ સર્વધર્માન્પારિત્યજ્ય મામેકં શરણંવ્રજ ॥
અહંત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ માશુચ ॥ ”

ઇત્યત્રાપિ ભક્તનાં ભગવદધીનત્વમુપદિશ્યતે ન તુ ધર્મા ધીન-
ત્વં શ્રીમદ્ભાગવતેઽપ્યાજ્ઞાપિતં પ્રભુણૈવ “ મદન્યત્તે ન જાનન્તિ નાહં
તેભ્યો મનાગપિ ” નિસ્ત્રૈગુણ્યે પથિ વિચરતાં કાલકર્મસ્વભાવાધી-
નત્વં ન । ઉક્તંમાચાર્યચરણૈર્નિબંધે “ કૃષ્ણાનુગ્રહરૂપા હિ પુષ્ટિઃ
કાલાદિ વાધિકા ” ભગવદનુગ્રહિણાં ન કાલાદીનાં પ્રાબલ્યં તેષાં
વાધકસ્યાનુગ્રહસ્ય સત્વાત્ તર્હિ કુતસ્તે ધર્મનિષ્ઠાવન્તો ભગવત્સેવાયાં
ચિત્તસ્ય લીનત્વાત્ ॥ ૪ ॥

જે માર્ગમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ ઇતિહાસમાં પ્રતિપાદન
કરેલા ધર્મોનું તાત્પર્ય ભગવાનમાં જાણીને ભગવત્સાક્ષાત્કારમાં

અંતરાયભૂત ધર્મોનો ત્યાગ કરી કેવલ પ્રભુ સ્વરૂપને વિશેષ એકતાન ચિત્તથી રહેવું તે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે.

શંકા-શાસ્ત્રો ધર્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ કરે છે પણ ધર્મનિષ્ઠાનો ત્યાગ કરવો તેમ ઉપદેશ કરતા નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે જો આપણે ધર્મનું રક્ષણ કરીએ તો રક્ષણ કરાયેલો ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે છે. અને જો આપણે ધર્મને હણીએ તો તે હણાયેલો ધર્મ આપણને હણે છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મનિષ્ઠામાંજ શ્રેય સમાયેલું છે. ત્યારે ધર્મનિષ્ઠા જે માર્ગમાં નથી તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાતો હોય તો તે માર્ગ સશાસ્ત્ર કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર-ધર્મ પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે વાક્ય મર્યાદા માર્ગ પર છે. પરંતુ પુષ્ટિપથમાં તો તમામ ધર્મોનું તાત્પર્ય પ્રભુમાંજ જાણી મન વાણી અને દેહ વડે શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજ સેવવા. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે,

સર્વ ધર્મનો ત્યાગ કરીને (શરણુમાર્ગમાં વિરોધી ધર્મનો ત્યાગ કરી) મારેજ શરણે આવ. એ સ્થલે ભક્તોનું ભગવાનનેજ અધીનપણું સૂચવ્યું છે. પણ ધર્માધીનપણું કહ્યું નથી. વળી શ્રી ભાગવતમાં પ્રભુ પોતેજ આજ્ઞા કરે છે કે તે ભક્તો મારા સિવાય કોઈ પણ જાણતા નથી. અને હું પણ તે ભક્તો સિવાય કોઈ પણ જાણતો નથી.

વળી શુણાતીત માર્ગમાં વિચરનારા ભક્તોનું કાલકર્મ સ્વભાવાધીનપણું નથી. એ વિષે શ્રીવલ્લભ પ્રભુ નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે કૃષ્ણના અનુગ્રહરૂપ પુષ્ટિ કાલ કર્મ સ્વભાવનો પણ બાધ કરે છે એટલે જે માર્ગમાં કાલ કર્મ સ્વભાવનો પણ બાધ કરનાર ભગવદનુગ્રહ છે, ભગવતકૃપા છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે. તેથી નિર્ગુણ માર્ગમાં વિચરનાર ભક્તોની નિષ્ઠા હરિ સિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાં દોતી નથી તેથી ધર્મનિષ્ઠા ક્યાંથી હોઈ શકે. ॥૪॥

મૂલમ્ યત્ર પ્રભુકૃતૌ નૈવ ગુણદોષવિચારણમ્ ॥
તત્કૃતાવુત્તમત્વજ્ઞાઃ પુષ્ટિ માર્ગઃ સકથ્યતે ॥૫॥

યત્ર માર્ગે પ્રભુકૃતૌ પ્રભોઃ પુરુષોત્તમસ્ય કૃતૌ રિંગણરોદના-
ચશનપાનાદિક્રિયાસુ ગુણદોષવિચારણં નૈવ લૌકિકક્રિયા-
તુલ્યત્વાન્નાનુપાદેયત્વં । કાલીયદમનાદિષુ માહાત્મ્યજ્ઞાપનાદિ
બ્રહ્મચરિત્રેભ્યો વૈશિષ્ઠ્યબુદ્ધિર્ન કિંતુ ભગવત્કૃતિમાત્રમુત્તમં જા-
નન્તિ સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ ॥ ૫ ॥

જે માર્ગમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમની આલ્પ્યું, રૂદન કરવું, ભોજન
કરવું તથા પાનાદિ ક્રિયા લોકિકની તુલ્ય દેખાવાથી તે લી-
લામાં હીનબુદ્ધિ નથી, અને કાલીય દમનાદિ તથા ગિરિરાજ
ધારણાદિ લીલામાં અન્ય લીલાથી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી. પરંતુ પ્રભુ
કૃત સર્વ લીલાને ઉત્તમ બાણુવામાં આવે છે તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ
ભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ॥૫॥

મૂલમ્ ન લોકવેદસાપેક્ષ્યં સર્વથા યત્ર વર્તતે ॥
સાપેક્ષતા સ્વામિસુખે પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૬ ॥

યત્ર માર્ગે સર્વથા સર્વપ્રકારેણ સ્વામિસુખમિચ્છતાં સ્મૃતિ-
વેદયોરપ્યપેક્ષાભાવઃ “યદા યમનુગૃહ્ણાતિ ભગવાનાત્મભાવિતઃ ॥
સ જહાતિ મર્તિલોકે વેદેચ પરિનિષ્ઠિતામ્” ઇતિ વાક્યાત્ સ્વામિનઃ
પ્રભોઃ સુખમેવ કામયન્તે સ એવ પુષ્ટિમાર્ગઃ કથ્યતે ॥ ૬ ॥

જે માર્ગમાં સ્વામિસુખને ઇચ્છનાર ભક્તોને સ્મૃતિ કે વેદ
(કર્મકાંડ)ની અપેક્ષા નથી. જ્યારે ભગવાન્ જે ભક્તપર અનુગ્રહ
કરે છે. તે ભક્તોની લોકમાં અને વેદમાં નિષ્ઠા રહેતી નથી, પણ
કેવલ પ્રભુના સુખનીજ અપેક્ષા છે. તે શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિ
માર્ગ છે. ॥૬॥

મૂલમ્ વરણે દૃશ્યતે યત્ર હેતુર્નાણુરપિ સ્વતઃ ॥

વરણંચ નિજેચ્છાતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૭॥

યત્ર માર્ગે પ્રમુક્ટે જીવાંગીકરણે જીવકૃતસાધનાનાં ન કિંચિદપિ વીજં સ્વીયેચ્છયૈવ જીવાન્સ્વદાસત્વેનાંગીકરોતિ સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ ગમકં ચ તત્ર “ નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન વહુના શ્રુતેન યમેવૈષ વૃણુતે તેનૈવલભ્ય સ્તસ્યૈષ આત્મા વૃણુતે તનું સ્વામ્ ” ॥ ૭ ॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જે જીવને! અંગીકાર કરે છે. તે વરણમાં તે જીવના સાધનનું જરા પણ કારણ નથી. પણ પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથીજ જીવને પોતાના દાસપણુથી અંગીકાર કરે છે. તે બાબત ‘નાયમાત્મા પ્રવચેન’ આ શ્રુતિથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે. ॥૭॥

મૂલમ્ યત્ર સ્વતંત્રતા ભક્તે રાત્રિર્ભાવાનપેક્ષણાત્ ॥

પૂર્વાનુભવરૂપત્વં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૮ ॥

યત્રમાર્ગે આત્રિર્ભાવાનપેક્ષણાદિપ્રયોગાવસ્થાયામપિ પ્રમુક્ટપ્રાકઙ્ગ્યાનપેક્ષણાત્સ્વરૂપાનન્દાત્મકફલદાને હરિગુણગાનાદિરૂપાયા ભક્તેરેવ સ્વાતન્ત્ર્યં. ન તુ સ્વરૂપાત્રિર્ભાવસંબંધિરસસ્યાકાંક્ષા પ્રિયતયા ક્રિયમાણસ્ય શ્રવણકીર્તનાદેરેવ સર્વસુખાનુભવરૂપત્વં સ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગો ગચ્ચતે. “ કૃષ્ણાર્થીના તુ મર્યાદા સ્વાધીના પુષ્ટિરુચ્યતે ” इति પુષ્ટિશબ્દેન કચિદનુગ્રહોઽર્વાર્ણિ કાચિચ્છાનુગ્રહજનિતા ભક્તિરિતિ પુષ્ટિભક્તેઃસ્વાતન્ત્ર્યં ॥ ૮ ॥

જે માર્ગમાં વિપ્રયોગાવસ્થામાં પ્રભુ પ્રાકટ્યની અપેક્ષા સિવાય સ્વરૂપાનન્દ ફલ આપવામાં ભગવદ્ ગુણુગાનાદિ ભક્તિનીજ સ્વતંત્રતા છે. સ્વરૂપાત્રિર્ભાવ સંબંધી રસની ખીલકુલ અપેક્ષાજ નથી. પ્રેમથી કરાતા શ્રવણ કીર્તનાદિનેજ સર્વ લીલાના

સુખનો અનુભવ કરાવવાપણું છે. મર્યાદા કૃષ્ણાધીન છે. ને પુષ્ટિ ભક્તિ સ્વતંત્ર છે. પુષ્ટિ શબ્દથી કોઈ સ્થત્રે ભગવદ્ અનુગ્રહ કહેવાય છે ને કોઈ સ્થલે પુષ્ટિ શબ્દથી અનુગ્રહ જનિત ભક્તિ કહેવાય છે. તે શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ છે. ॥૮॥

મૂલમ્ લોકવેદભયાભાવો યત્ર ભાવાતિરેકતઃ ॥

સર્વવાધકતાસ્ફૂર્તિઃ પુષ્ટિમાર્ગઃસકથ્યતે ॥ ૯ ॥

યત્રમાર્ગે ભાવાતિરેકતો ભગવતિ ભાવાતિરેકતો લોકવેદભયાભાવઃ સ્ત્રીપુત્રપતિભ્યો લૌકિકેભ્યઃ “યાવજ્જીવમગ્નિહોત્રં જુહુયાત્” “અહરહઃ સંધ્યામુપાસીત” ઇતિવૈદિકકર્મભ્યોઽપિ ભયાભાવઃ। ભગવદ્ભાવે સતિ સર્વેષાં કાલકર્મસ્વભાવાદીનાં વાધકતાયાઃ સ્ફૂર્તિઃ “કૃષ્ણાનુગ્રહ” ઇતિ વાક્યાચ્ચ સ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ । ઉક્તં ચ ભાગવતે.

નારાયણપરાઃસર્વે ન કુતશ્ચન વિભ્યતિ । સ્વર્ગાપવર્ગનરકેષ્વપિ તુલ્યાર્થદર્શિનઃ ॥ ૯ ॥

જે માર્ગમાં પ્રભુને વિષે પ્રેમાધિક્ય થવાથી સ્ત્રી પુત્ર ઇત્યાદિ લૌકિકથી અને “યાવજ્જીવમગ્નિહોત્રં જુહુયાત્” જીવિત પર્યંત અગ્નિહોત્ર હોમવું. “અહરહઃસંધ્યામુપાસીત” પ્રતિદિન સંધ્યા કરવી. ઇત્યાદિ વૈદિક કર્મથી પણ બીજાકુલ ભય રહેતું નથી. જ્યારે ભગવદ્ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે શ્રદ્ધાકર્મ સ્વભાવ આદિનું બંધ તેની આગલ આવતુંજ નથી. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે, નારાયણ પરાયણ ભગવદ્ ભક્તો કોઈનાથી ડરતા નથી. તથા સ્વર્ગ મોક્ષ અને નરકમાં પણ તુલ્ય દષ્ટિવાળા હોય છે ॥૯॥

મૂલમ્ સંબંધઃ સાધનં યત્ર ફલં સંબંધ એવ હિ ॥

સોઽપિ કૃષ્ણેચ્છયા જાતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સકથ્યતે ॥૧૦॥

યત્ર માર્ગે દેહજનિતો ભાવજનિતો વા ભગવતા સાકં જી-
વાનાં સંબંધો હરૌ સર્વેન્દ્રિયાણાં સમ્બન્ધાત્મકે ફલે સાધનં સ
શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ । સ સમ્બન્ધોઽપિ કૃષ્ણેચ્છયા જાતઃ શ્રીમદ્
ભાગવતે ચ ચક્ષુરિન્દ્રિયવતાં ફલત્વં ભગવત્યુક્તં તથાહિ “અક્ષણ્વતાં
ફલમિદં ન પરં વિદામઃ” ॥૧૦॥

જે માર્ગમાં ભગવાનની સાથે દેહથી ઉત્પન્ન થયેલ સં-
બંધ તથા ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ સંબંધ તે દરિને વિષે સર્વ
ઇન્દ્રિયના સંબંધાત્મક ફલને વિષે સાધન છે. અને તે સંબંધ
પણ પ્રભુની દૃષ્ટિથીજ થાય છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ
કહેવાય છે.

શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલું છે કે, નેત્ર ઇન્દ્રિયવાતાઓને
નેત્રનું ફલ તેજ છે કે ભગવદ્ દર્શન કરાય છે. ॥૧૦॥

મૂલમ્ તત્સંબંધિષુ તદ્ભાવસ્તાદ્દિન્નેષુ વિરોધિતા ॥

ઉદાસીનેષુ સમતા પુષ્ટિમાર્ગઃ સકથ્યતે ॥ ૧૧ ॥

યત્ર માર્ગે તત્સંબંધિષુ ભગવત્સંબંધિષુ તદ્ભાવો ભગવદ્ભાવ
“ઉદ્ધવં પૂજયાઞ્ચકુર્જાત્વાત્માન મધોક્ષજમ્” इति वाक्यात् ।
ભગવતિ ભગવદ્ભક્તે ચાભેદઃ સૂચિતઃ । તદ્દિન્નેષુ ભગવદ્દિમુખેષુ
વિરોધિધિષણા યસ્તત્યાજાગ્રજં કૃષ્ણે સાપત્યમઘવાનિતિવાક્યાદ્
ભગવત્યુદાસીનેષુ સમત્વં સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ ॥ ૧૧ ॥

જે માર્ગમાં ભગવાનને વિષે સંબંધવાતા વૈષ્ણુવાને વિષે
ભગવદ્બુદ્ધિ રાખવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે

‘ઉદ્ધવં પૂજયાઞ્ચકુર્જાત્વાત્માન મધોક્ષજમ્’

ગોપીકાઓએ ઉદ્ધવજીનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજીને પૂજન કર્યું હતું.
તથા ભગવદ્ વિષ્ણુઓને વિષે વિરોધિતા રાખવી. શ્રીમદ્ભાગ-
વતમાં પણ કહ્યું છે કે “યસ્તત્યાજાગ્રજં કૃષ્ણે સાપત્યમઘવાનિતિ”

વિદુરશ્રુત્યે કૃષ્ણને વિષે દોષબુદ્ધિ વાતા હોવાથી પુત્રો સાથે
પોતાના મોટા ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્રનો ત્યાગ કર્યો. ભગવાનને વિષે
ઉદ્ધાત્મીન બુદ્ધિ રાખનારને વિષે ઉદ્ધાત્મીન બુદ્ધિ રાખવી. તેજ
શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ. ॥ ૧૧ ॥

મૂલમ્ વિદ્યમાનસ્ય દેહાદે ન સ્વીયત્વેન ભાવનં ॥

પરોક્ષેઽપિ તદર્થિત્વં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૨ ॥

યત્ર માર્ગે વિદ્યમાનસ્ય દેહાદેઃ શરીરેન્દ્રિયપ્રાણાદેઃ
સ્વીયત્વેન મમતાયા ભાવનં રક્ષણાદિકં ન કિંતુ પરોક્ષેઽપિ વિપ્ર
યોગજનિતતાપતપ્તાન્તઃકરણદશાયામપિ તદર્થિત્વં. મવિપ્યન્તં
પ્રભુયોગં વિચિન્ત્ય દેહાદીનાં રક્ષા. “ ત્વાયિ શ્રુતાસવસ્ત્વાં વિચિ-
ન્વતે ” इति वाक्यात् स शुद्ध पुष्टिभक्तिमार्गः कथ्यते ॥ ૧૨ ॥

જે માર્ગમાં વિદ્યમાન દેહ ઈન્દ્રિય પ્રાણ અંતઃકરણ આ-
દિનું મમતાર્થી રક્ષણ કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ વિપ્રયોગ
અવસ્થામાં પણ થનાર પ્રભુ સંયોગનો વિચાર કરીનેજ દેહાદિ-
નું રક્ષણ કરવામાં આવે છે. તે વિષે શ્રીમદ્ભાગવતમાં ગોપી-
જનોએ કહેલું છે કે (હિ પ્રભો! આપને વિષે જેણે પ્રાણ ધારણ
કરેલા છે એવા અમે આપને યોગીયે છીએ,) તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ-
ભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે. ॥ ૧૨ ॥

મૂલમ્ ભજને યત્ર સેવ્યસ્ય નોપકારકૃતિઃ ક્વચિત્ ॥

પોષણં ભાવમાત્રસ્ય પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે. ॥ ૧૩ ॥

યત્ર માર્ગે સેવ્યસ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્ય સેવાયાં ભક્તૈઃ કચિદપ્યુપકૃતિઃ
પ્રભુકૃતોપકારો નાપેક્ષ્યતે ॥ અપિ તુ સેવકગતભાવં પુષ્ણાતિ શ્રી
કૃષ્ણઃ સ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ ॥ ૧૩ ॥

જે માર્ગમાં સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પ્રભુકૃત ઉપકારની
અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી, પણ શ્રીહરિજ સેવકના

હૃદયસ્થિત ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. તે શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે. ॥ ૧૩ ॥

મૂલમ્ ભજનસ્યાપવાદો ન ક્રિયતે ફલદાનતઃ ॥

પ્રભુણા યત્ર તદ્ભાવાત્ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૪ ॥

યસ્મિન્માર્ગે પ્રભુણા ભક્તકૃતભજનસ્ય ફલદાનતોઽપવાદો ભજનસ્યાપવાદો ન ક્રિયતે । કથં । તદ્ભાવાત્ તસ્મિન્હરો ભાવાત્ સ્નેહાધિક્યાત્ સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગો ગચ્ચતે ॥ ૧૪ ॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ ભજનનું ફલ આપવાથી ભજનનો નિષેધ કરતા નથી. કારણ કે ભક્તનો હરિને વિષે દૃઢ સ્નેહ હોય છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥

મૂલમ્ યત્ર વા મુખ્યસંબંધો વિયોગે સંગમાદપિ ॥

સર્વલીલાનુભવતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥

યત્રમાર્ગે વિયોગે વિપ્રયોગાવસ્થાયાં સર્વલીલાનુભવતો લીલા-ભાવનમાત્રેણાન્તર્હૃદયે નિલિલ્લીલાનુભવતઃ સંગમાદપિ સંયોગા-વસ્થાતોઽપિ મુખ્યસંબંધોઽધિકં મુખ્યં સંયોગાવસ્થાયાં પ્રભુણા યા યા લીલા ક્રિયતે સાસાનુભૂયતે ભક્તૈઃ । વિપ્રયોગતુ ભગવન્ન્યંવ ભક્તસ્ય ચિત્તસ્ય લીનત્વાત્ પ્રમુકૃતસકલલીલાનુભવો જાયતે સ એવ શુદ્ધ-પુષ્ટિભક્તિમાર્ગો ગચ્ચતે ॥ ૧૫ ॥

જે માર્ગમાં ભગવદ્ વિપ્રયોગ અવસ્થામાં ભગવદ્લીલાના સ્મરણ માત્રથીજ હૃદય વિષે સમગ્ર લીલાનો અનુભવ થવાથી સંયોગાવસ્થા કરતાં વધારે મુખ્ય વિપ્રયોગાવસ્થામાંજે, કારણ સંયોગાવસ્થામાં અર્થાત્ પ્રભુ સાક્ષાત્કાર દશામાં પ્રભુ જે લીલા કરે છે, તેજ લીલાનો અનુભવ ભક્તને થાય છે. પણ વિપ્રયોગ અવસ્થામાં તો ભક્તનું ચિત્ત પ્રભુમાંજ તલ્લીન હોવાથી પ્રભુએ કરેલી તમામ લીલાનો અનુભવ થાય છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે. ॥ ૧૫ ॥

મૂલમ્ ફલે ચ સાધને ચૈવ સર્વત્ર વિપરીતતા

ફલંભાવઃ સાધનં સ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૬ ॥

યત્રમાર્ગે સાધનફલયોર્વૈપરીત્યં સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ ।
પ્રભુપ્રાપ્તિસાધનસ્ય ભાવસ્ય ફલત્વં । તથાહિ વૃત્તઃપ્રત્યક્ષં હરિં
પ્રતિ ભાવં પ્રાર્થયતે ।

“ અહં હરે તવપાદૈકમૂલદાસાનુદાસો ભવિતાસ્મિ ભૂયઃ ॥

મનઃ સ્મરેતાસુપતે ગુણાંસ્તે ગૃણીત વાક્ કર્મ કરોતુ કાયઃ

इत्यत्र परमपुरुषार्थरूपः परमफलरूपो भगवान् साधनरूप-
भावाप्तौ साधनत्वेनोपदिष्टस्तेन फलस्य साधनत्वं साधनस्य च
फलत्वं विशदतरं ॥ १६ ॥

જે માર્ગમાં સાધન અને ફલની વિપરીતતા છે. તેજ શુદ્ધ
પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે, જેમકે સાધનરૂપ ભાવને ફલપાત્રું છે.
વૃત્તાસુર પ્રત્યક્ષ રહેલા ભગવાનની પાસે પ્રભુ વિષયક પ્રેમનીજ
પ્રાર્થના કરે છે.

“ અહં હરે તવ પાદૈકમૂલ-

દાસાનુદાસો ભવિતાસ્મિ ભૂયઃ

મનઃ સ્મરેતાસુપતે ગુણાંસ્તે

ગૃણીત વાક્ કર્મકરોતુ કાયઃ”

હું ભક્તના દુઃખને હરણ કરનાર, હું પ્રભુ હું ફરી પણ
આપના ચરણાવિંદના દાસનો દાસ થાઉં. મારું મન આપના
ગુણોનું સ્મરણ કરે. મારી વાણી આપના ગુણોનું ગૃણન કરે.
મારી કાયા આપની સેવા કરે. પરમ પુરુષાર્થરૂપ પરમ ફલરૂપ
શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થયા બાદ ભગવદ્ વિષયક પ્રેમની યાચના
કરવાથી પ્રભુપ્રેમ પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ભગવાન્ થયા. ત્યારે
સાધન અને ફલનું વિપરીતપણું સ્પષ્ટ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

મૂલમ્ પશ્ચાત્તાપઃ સદા યત્ર તત્સંબંધિકૃતાવપિ ॥

દૈન્યોદ્બોધાય સતતં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૧૭॥

યત્ર યસ્મિન્માર્ગે સર્વદા તત્સંબંધિકૃતાવપિ ભગવદ્લીલાયામ-
નુભૂયમાનાયામપિ સતતં દૈન્યોદ્બોધાય દૈન્યજાગૃત્યૈ પશ્ચાત્તાપઃ॥
એકસ્યાં લીલાયામનુભૂયમાનાયામપિ લીલાન્તરાનનુભવજન્ય-
તાપો દર્પસ્પર્શાભાવાય સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ ॥૧૭॥

જે માર્ગમાં હુમેશાં ભગવદ્લીલાનો અનુભવ થતો હોય
છતાં નિરંતર દૈન્ય જાગૃત રહે અને અભિમાનનો સંપર્ક ન થાય
એટલા માટે અન્ય લીલાનો અનુભવ ન થવાથી તાપ રહે છે.
તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે. ॥૧૭॥

મૂલમ્ આવિર્ભાવે નસાપેક્ષં દૈન્યં યત્ર હિ સાધનં

ફલં વિયોગજં દૈન્યં પુષ્ટિમાર્ગઃ સકથ્યતે ॥૧૮॥

યત્ર માર્ગે નસાપેક્ષમન્યનિરપેક્ષં જીવસ્થિતં દૈન્યમાવિર્ભાવે
પ્રમુક્તાવિર્ભાવે સાધનં તત્કારણં વિયોગજં વિવ્રયોગજનિતં
દૈન્યં ફલં સ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગઃ । પ્રભ્વાવિર્ભાવાદર્વાક યદ્
દૈન્યં જાતં તત્સાધનમાવિર્ભાવાનન્તરં યદ્ દૈન્યં તત્ફલમિતિભાવઃ ૧૮

જે માર્ગમાં બીજાં કોઈ પણ સાધનની અપેક્ષા વિનાય
જીવને દૈન્ય પ્રગટ થાય છે તે પ્રભુના આવિર્ભાવનું કારણ છે. તે
દૈન્ય સાધન છે. ભગવદ્દાવિર્ભાવ થયા બાદ વિયોગથી જે દૈન્ય
થાય છે તે ફલરૂપ છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ કહેવાય
છે. તાત્પર્ય કે પ્રભુ પ્રાકટ્ય પહેલાં જે દૈન્ય છે તે દૈન્ય સાધન
છે, અને પ્રભુના પ્રાકટ્ય અનંતર જે દૈન્ય છે તે ફલરૂપ છે. ॥૧૮॥

મૂલમ્ સમસ્તવિષયત્યાગઃ સર્વભાવેન યત્ર વૈ ॥

સમર્પણં ચ દેહાદેઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૧૯॥

यत्र मार्गे समस्तविषयत्यागो निखिललौकिकविषयाणां
 त्यागोऽनासक्तिसेवनं । सर्वभावेन सर्वात्मना देहादेः समर्पणं स
 शुद्ध पुष्टिभक्तिमार्गः । ननु श्रीमद्वल्लभाचार्यैरभाषितं “कौण्डिन्यो
 गोपीकाः प्रोक्ता गुरवः साधनं च तत् ” इत्यत्र पुष्टिमार्गस्याचा-
 र्यत्वं गोपीजनानां भणितं । आसञ्च गोपीजनाः कामिनः । त-
 हि पुष्टिमार्गे समस्तविषयत्यागं कथंकारं बोधयति भवानिति
 चेन्न । कामिन आसन्नाहोस्विन्न सा मीमांसा तेषां वचनामृतै वि-
 धेया तथाहि गोपीजनानामिदं वचः

“ मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसं
 संत्यज्य सर्वं विषयांस्तवपादमूलं ॥
 भक्ता भजस्व दुरवग्रह मात्यजास्मान्
 देवायथादिपुरुषो भजते मुमुक्षुन् ॥

हे विभो अयि समर्थ एवं निर्दयं भाषितुं भवान्नार्हति कुन (ए-
 कादशेन्द्रियविषयान्) सम्यक्कृत्यक्त्वा यथा पुनर्नीदयेरन् तथा ।
 वयं तव पादमूलं भक्ता भवत्सेवका जातास्तस्मादस्मान्मात्यज ।
 अस्मिन् वाक्ये विषयलेशोऽपि न दरीदृश्यते । अन्यत्राप्युक्तं गोपीजनैः

“ आहुश्च ते नलिननाभपदारविंदं
 योगेश्वरैर्हृदि विचिंत्यमगाधबोधैः ॥
 संसारकूपपातितोत्तरणावलंबं
 गेहं जुषामपि मनस्युदयात्सदा नः ॥ ”

अयि जगन्नियन्तर्नलिननाभ अगाधबोधै योगेश्वरैर्हृदि वि-
 चिंत्यं संसारकूपपातितोत्तरणावलंबं ते पदारविंदं गेहं जुषामपि-
 नो मनासि सदोदयात् इत्यत्र न कामयाश्चा प्रत्युत संसृतिवृक्षच्छे-
 दनदक्षस्य चरणस्यैव याञ्चा । शंकाकरणादर्वाक् प्रथमं श्रीमद्भाग-

वतत्रयस्त्रिंशदध्यायो विलोकनीयः । तत्र श्रीमच्छुकदेवः किमा-
ज्ञापयति तथा चोक्तं श्रीशुकदेवेन.

“ विक्रीडितं व्रजवधूभिरिदं च विष्णोः
श्रद्धान्वितेनानुशृणुयादथ वर्णयेद्यः ॥
भक्तिं परां भगवतिप्रतिलभ्यकामं
हृद्रोगमाश्वपहिनेत्यचिरेण धीरः ॥ ”

यः श्रीकृष्णचंद्रस्य गोपीभिः साकं रमणं श्रद्धयागास्याति वर्ण-
यिष्यतिवा तदा हृदयगतगदं कामं हत्वा परात्परपुरुषोत्तमस्य परां
भक्तिमधिगमिष्यति यदि श्रीशुकदेवो गोपी विषयिणीर्मन्वीत तर्हि
रासलीलाश्रवणवर्णनाभ्यां कामनिवृत्त्यात्मकं फलं कथं वदेत् ।
अन्यच्च श्रीकृष्णचंद्रेण भक्ताय भणितं.

“ तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनं ॥७७॥

अयि भरतर्षभ सर्वपापमूलं कामं जहि । अत एव श्रीमद्-
वैश्वानराचार्यचरणा आज्ञापयन्ति सुबोधिनीयाम् “ विषयाविप्र-
चित्तानां विष्णवावेशः सुदूरतः ” अन्यच्च “ कामादीनामशिथिलत्वे
भक्तिर्नोत्पत्स्यते ॥ अत एव श्रीहरिरायचरणाः कामाख्यदोष-
विवरणारूपग्रंथ आज्ञापयन्ति.

“ दोषेषु प्रथमः कामो विविच्य विनिरूप्यते ॥
यस्मिन्नुत्पद्यते तस्य नाशकः सर्वथा मतः ।१।
“ विषयावेशहेतुत्वात् विक्षेपोत्पत्तिकारणं ॥
रजोगुणसमुत्पन्नो रजः प्रक्षेपको मुखे ।२।

अन्य च “विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वथा हरेः” यदि विषया

ક્રાંતાનામંતર્હદયે નાવેશસ્તર્હિં યત્સવિથેઽદ્ધા કૂર્દતે કૃષ્ણસ્તદ્દર્શીનાં
પ્રેમઘૂર્ણાનાં ગોપીનાં કામિત્વકથનાદતે કિમન્યદ્ધાપ્ત્યર્થમ્ ॥ તાનુત્ત-
મોત્તમભક્તાઞ્ચતુરારાનનોઽપ્યેવમાહ

“ ન સ્ત્રિયો વ્રજસુંદર્યઃ પુત્ર તાઃ શ્રુતયઃ કિલ
નાહં શિવશ્ચ શેષશ્ચ શ્રીશ્ચ તાભિઃ સમાઃ કચિત્ ૧૧।
પષ્ટિવર્ષસહસ્રાણિ મયા તપ્તં તપઃ પુરા
તથાપિ ન મયા પ્રાપ્તાસ્તાસાં વૈ પાદરેણવઃ ૧૨।

અન્યઞ્ચોદ્ધવ એવં બ્રવીતિ

વન્દે નન્દવ્રજસ્ત્રીણાં પાદરેણમભીક્ષણશઃ
યાસાં હરિકથોદ્ગીતં પુનાતિ ભુવનત્રયમ્ ॥

અન્યઞ્ચ હરિરપ્યેવમાહ

“ તા નાવિદન્મય્યનુસંગવદ્ધધિયઃ સ્વમાત્માનમદસ્તથેદમ્
યથા સમાધૌ મુનયોઽભિધતોયે નયઃ પ્રવિષ્ઠા ઇવ નામરૂપે ”

પ્રાપંચિક સકલપદાર્થાનુસંધાનરાહિતેષુ પ્રેમ્ણા ભગવલ્લીન
ચિત્તેષુ ગોપીજનેષુ નાસીત્ કામગંધોઽપિ તન્નિર્વિવાદમ્ । અત એવ
પુષ્ટિમાર્ગે સમસ્ત વિષયત્યાગ ઉપદિશ્યતે ॥૧૭॥

જે માર્ગમાં સકલલૌકિક વિષયોનો ત્યાગ એટલો આસક્તિ
રહિત વિષયો (શબ્દરૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ)નું સેવન પ્રભુને સર્વ ભાવે
દેહાદિનું સમર્પણ કરવું. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે.

શંકાઃ—શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી સન્યાસ નિર્ણય નામના
ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે. “ કૌણ્ડિન્યો ગોપીકાઃ પ્રોક્તા ગુરવઃ સા-
ધનં વ તત્—” ગોપીકાઓ પુષ્ટિમાર્ગના શુર છે. અને તે કામી
હતા ત્યારે સમસ્ત વિષયોનો ત્યાગ આ માર્ગમાં ઇષ્ટ છે એમ
તમે કેમ કહો છો.

ઉત્તર:—ગોપીજનો કામી હતાં કે નહિ તેનો નિશ્ચય તે ગોપીજનોના શ્રીમુખના વચનોથીજ કરવો યોગ્ય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં શ્રી ગોપીજનો! સ્પષ્ટ શ્રીમુખથીજ આજ્ઞા કરે છે. કે.

મૈવંવિભોઽર્હતિ ભવાનગદિતું નૃશંસં ।

સંત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તવ પાદમૂલં

મક્તા મજસ્વ દુરવગ્રહ માત્યજાસ્માન્

દેવો યથાદિપુરુષો મજતે મુમુક્ષૂન્ ॥

હે વિભો ! હે સમર્થ ! સર્વ એકાદશ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો સારી રીતે એટલે ફરીથી ઉદય ન થવા પામે તેવી રીતે ત્યાગ કરી અમોઝે આપનું ચરણારવિંદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. માટે આપને આવાં નિર્દય વચન બોલવાં યોગ્ય નથી.

આ વાક્યમાં વિષય લેશ પણ દેખાતો નથી. બીજે અંગે પણ ગોપી જનોએ કહ્યું છે કે.

“ આહુશ્વતે નલિનનાભપદારવિંદં

યોગેશ્વરૈ હૃદિ વિચિંત્યમગાધવૌધૈઃ ॥

સંસારકૂપપતિતોત્તરણાવલંબં

ગેહં જુષામપિ મનસ્પૃદ્યાત્સદા નઃ

હે નલિનનાભ ! યોગીશ્વરોએ હૃદયને વિષે ચિંતવન કરવા લાયક સંસાર રૂપી કુવામાં પડેલા જીવોને બહાર નિકાલવા માટે ટેકા રૂપ આપનું ચરણારવિંદ ગૃહનું સેવન કરતાં એવા પણ અમારા મનમાં સર્વદા ઉદય પામે. આ જગ્યોએ બીલકુલ કામની વચના નથી. પણ કામ નાશક ભગવદ્ચરણની માગણી છે.

તેમજ આવી શંકા કરતાં પહેલાં શ્રીમદ્ ભાગવત દશમ સ્કંધનો ૩૩ મો અધ્યાય જોવો કે ભક્ત શિરોમણિ શ્રીશુકદેવજી શું આજ્ઞા કરે છે. શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે,

“ વિક્રોદિતં વ્રજવધૂભિરિદં ચ વિષ્ણોઃ
 શ્રદ્ધાન્વિતોઽનુશ્રુણુયાદથવર્ણયેચઃ ॥
 ભક્તિં પરાં ભગવતિપ્રતિભ્ય કામં
 હ્રદ્રોગમાશ્વપદિનોત્યચિરેણ ધીરઃ ॥ ”

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ગોપીકા સાથે કરેલી લીલાને જે શ્રદ્ધા પૂર્વક શ્રવણ કરે કિંવા ગાન કરે. તે પ્રભુને વિષે પરાભક્તિને પ્રાપ્ત કરીને હૃદય રોગ રૂપી કામનો જલદી નાશ કરશે. જે શુકદેવજી ગોપીકાઓને કામી માનતા હોત તો રાસપંચાધ્યાયીના શ્રવણ કીર્તનથી કામની નિવૃત્તિ અને ઉત્તમોત્તમ પરાભક્તિની પ્રાપ્તિ કેમ માનત. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર અર્જુનને સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે.

“ તસ્માત્ત્વમિન્દ્રિયાણ્યાદૌ નિયમ્ય ભરતર્ષભ
 પાપ્માનં પ્રજહિ હ્યેનં જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનં ॥ ”

હે ભરત કુલોત્તમ અર્જુન ! આટલા હેતુ માટે ઇન્દ્રિયોને પ્રથમ નિયમમાં લાવીને સર્વ પાપના મૂલ ભૂત કામને તું અવશ્ય હણ. આ હેતુ માટે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે. “ વિષયાવિષ્ટચિત્તાનાં વિષ્ણવાવાવેશઃ સુદૂરતઃ ” જે જીવોનું ચિત્ત વિષયાવિષ્ટ છે. તેનાથી પરાત્પર પુરુષોત્તમ સર્વ વ્યાપનશીલ શ્રીહરિનો આવેશ સર્વથા દૂરજ છે.

ખીજે સ્થલે સુબોધિનીજીમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે.

“ કામાદીનામશિથિલત્વે ભક્તિ નૌત્પત્સ્યત્ત્વમિતિ ” ત્યાં સુધી કામાદિ દોષો શિથિલ થતા નથી. ત્યાં સુધી. ભક્તિ ઉત્પન્ન થતીજ નથી.

આ સર્વ નિગૂઢ આશય ધ્યાનમાં લઈ શ્રીહરિરાયજી પણ કામાદ્ય દોષ વિવરણમાં આજ્ઞા કરે છે કે.

“ દોષેષુ પ્રથમઃકામો વિવિચ્ય વિનિરૂપ્યતે ॥

યસ્મિન્નુત્પચ્ચતે તસ્ય નાશકઃ સર્વથા મતઃ ॥ ૧ ॥

વિષયાવેશહેતુત્વાત્ વિશેષોત્પત્તિકારણમ્ ।

રજોગુણસમુત્પન્નો રજઃપ્રક્ષેપકો મુખે ”

સર્વ દોષમાં કામ પ્રથમ છે. એ કામ જે જીવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવનો સર્વથા નાશ કરે છે. વિષયાવેશનું કારણ જ કામ છે. એ કામ રજોગુણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી, જેમાં પ્રકટ થાય છે, તેના મુખમાં ધુલજ નખાવે છે.

તેમજ સંન્યાસ નિર્ણયમાં આચાર્ય શ્રી આજ્ઞા કરે છે કે, વળી કહ્યું છે કે,

“ વિષયાક્રાંતદેહાન નાવેશઃ સર્વથા હરેઃ ”

જે જીવોના દેહ વિષયાક્રાંત થયેલા હોય છે. તે જીવોના દેહોમાં કદાપિ પણ શ્રીહરિનો આવેશ થતોજ નથી.

જો વિષયાક્રાંતમાં શ્રીહરિનો આવેશ થતોજ નથી. તો જેની આગળ શ્રીહરિ પરાત્પર પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાક્ષાત્પ્રત્યક્ષ હોવા કરે છે. રમણ કરે છે. તેમાં કામ સંભાવના કહેવી. તેનાથી નિર્લક્ષ્યત્વ શું હોઈ શકે. અને જે ગોપીજનો માટે પ્રહ્લાદ જીવે તેજ આજ્ઞા કરે છે કે.

“ ન સ્ત્રિયો વ્રજસુંદર્યઃ પુત્ર તાઃ શ્રુતયઃ કિલ ।

નાંહં શિવશ્ચ શેષશ્ચ શ્રીશ્ચ તાભિઃ સમાઃ કચિત્ ॥૧॥

ષષ્ટિવર્ષસહસ્રાણિ મયા તપઃ પુરા ।

તથાપિ ન મયા પ્રાપ્તા સ્તાસાં વૈ પાદરેણવઃ ॥૨॥

હું પુત્ર હું નારદ ! વ્રજ સુંદરીઓ ગોપીકાઓ તે સ્ત્રિઓ નથી. પણ તે શ્રુતિઓ છે. અને હું તથા મહાદેવજી તથા શેષજી તથા લક્ષ્મીજી કોઈપણ વખત તેઓની ધરોબર નથી. મેં

પૂર્વે સાહસુજ્જર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું. પરંતુ તે ગોપીકાઓની ચરણ રજ મને મક્કી નહતી, અને ઉદ્ધવજી પણ તે ગોપીકાઓને માટે આવી રીતે કહે છે.

“ વન્દે નન્દવ્રજસ્ત્રીણાં પાદરેણુમભીક્ષણશઃ ॥

યાસાં હરિકથોદ્ગીતં પુનાતિ ભુવનત્રયમ્ ॥ ”

તે વ્રજ સ્ત્રીઓને હું વારંવાર નમન કરું છું. કે જે વ્રજ વનિતાનું હરિ કીર્તન ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરે છે.

તેમજ શ્રી કૃષ્ણ પોતે ગોપીકાઓ માટે આજ્ઞા કરે છે.

“ તા નાવિદન્મયનુસંગવદ્ધ-

ધિયઃસ્વમાત્માનમદસ્તથેદમ્ ॥

યથા સમાધૌ મુનયોઽભિવ્રતોયે

નયઃપ્રવિષ્ઠા ઇવનામરૂપે ॥ ”

જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાના નામ રૂપને જાણતી નથી. અને જેમ સમાધિમાં મુનિઓ પોતાના નામને તથા રૂપને જાણતા નથી. તેવીજ રીતે પ્રેમવડે કરીને મારામાં જેની બુદ્ધિ બાંધાયેલી છે. તેવી તે ગોપીકાઓ મારા સિવાય ઇતર કાંઈ પણ જાણતીજ નથી. તો આવા પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિયા ભક્તિની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમાં કામનો લેશ પણ કહેવો એ મહાન્ અયોગ્ય છે. માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં સમસ્ત વિષયનો ત્યાગ કહ્યો તે યોગ્યજ છે. ॥ ૧૯ ॥

મૂલમ્ વિષયત્વેન તત્ત્યાગઃ સ્વસ્મિન્વિષયતા સ્મૃતેઃ ॥

યત્ર વૈ સર્વભાવેન પુષ્ટિમાર્ગઃ સકથ્યતે ॥૨૦॥

યત્ર માર્ગે વિષયત્વેન વિષયાણાં ત્યાગો ભગવદીયત્વેન ચાદાનં મમતાપૂર્વકવિષયસેવનસ્ય બંધકત્વાત્ । “ સ એતાવાનાસ યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ” ઇત્યાદિ શ્રુતિભ્યઃ “ તત્તસમન્વયાત

जन्माद्यस्य यतः शास्त्रयोनित्वात् ” इतिन्यायाच्च सकलप्रापंचिक-
पदार्थस्य भगवदभिन्नोपादानत्वात् भगवद्रूपत्वाच्च प्रपंचस्य त्याग-
क्रियानिरूपितत्याज्यविषयात्वाभावत्वं “ स एकाकी न रमते
स द्वितीयमैच्छत् ” “एकोहं बहुस्याम् ” “क्रीडार्थमात्मनश्चंद्रं त्रिज-
गत्कृतं ते स्वाम्यंतु तत्र कुधियोऽपर ईश कुर्युः ” अन्यच्च “ क्रीडा
भाण्डमिदं जगत् ” एवं श्रुतिस्मृतिभ्यां प्रपंचरूपेण हरिरेवभूत्वा
विहरति स्वयमित्यनेकशो बोध्यते तथा च श्रीमद्वल्लभप्रभुरप्या
ज्ञापयति निबन्धे “ रूपनामविभेदेन जगत्क्रीडति यो यतः ”
अन्यच्च “ प्रपंचो भगवत्कार्यस्तद्रूपो माययाभवत् ” तेन विषयाणां
भगवदीयत्वेनादानं भगवदीयतया मनसा सम्यक्त्वेन भाविता-
नामर्थानामुत्कृष्टत्वात् “ इन्द्रियेभ्यः पराह्यर्था ” इति श्रुतेः ।

अत एव भगवदनुग्रहयुक्तानां भागवतानां चक्षुरादीर्नान्द्रि-
याणि भगवद्विषयकानेव विषयान्सेवन्ते तथाहि

“ स वै मनः कृष्ण पदारविंदयो
र्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ॥
करो हरेर्मदिरमार्जनादिषु
श्रुतिचकाराच्युतमत्कथोदये ॥१॥
मुकुटलिंगालयदर्शने दृशो
तद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽङ्गसंगं ॥
• घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे
श्रीमत्तुलस्यां रमनां तदर्पिते ॥२॥
पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे
शिरो हृषीकेशपदाभिवंदने ॥

किंतु जीवबंधरूपाया विषयनिष्ठाया “ एकस्यैव ममांश-
स्योतिवाक्यात् ” अविद्याजनिताहंममतायास्त्याग एवोचितः ।
तस्याः संसाररूपत्वात् तस्याश्च ज्ञाननाशयत्वात्

સર્વભાવેન સર્વાત્મના સ્વસ્મિઞ્જીવે સ્મૃતેર્ભગવત્કૃતસ્મૃતે
વિષયતા પ્રભુકૃતજીવસ્મરણં “યદનુસ્મર્યતે કાલે” ઇતિ વાક્યાત્
સ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગો ગચ્ચતે ॥૨૦॥

જે માર્ગમાં વિષયોનો વિષયત્વવડે કરીને ત્યાગ અને ભ-
ગવદીયત્વવડે કરીને શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે. મમતા પુર્વક
વિષય સેવન કરવાથી બંધ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રપંચ મધ્ય
પાતી તમામ પદાર્થ બ્રહ્મરૂપ છે, તેજ શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છે કે:-

“સ એતાવાનાસ યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે”

મૃત્યાદિ શ્રુતિઓ તથા “તત્તુસમન્વયાન્ જન્માદ્યસ્ય યતઃ
શાસ્ત્રયોનિત્વાત્” મૃત્યાદિ બ્રહ્મસૂત્રોથી પણ પ્રપંચનું અભિન્ન નિ-
મિત્તોપાદાન કારણ બ્રહ્મ હોવાથી. પ્રપંચ ભગવદ્રૂપ હોવાથી.
પ્રપંચવર્તી પદાર્થનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી.

“एकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत्” “एकोऽहं बहुस्याम्”
“ક્રીડાર્થમાત્મન इदं त्रिजगत्कृतंते । स्वाम्यंतुतत्र कुधियोऽपरईश
कुर्युः” “ક્રીડાભાણ્ડમિદં જગત્”

એકથી ક્રીડા થઈ શકે નહિ તેથી તે પ્રભુએ બીજાની મૃત્તિ
કરી. એક હું બહુ થાઉં, વળી આત્માની એટલે પરાત્પર પુર-
ષોત્તમની ક્રીડા માટે આ જગત્ કરેલું છે, તે જગત્ને જે મમ-
તા સ્પદ ગણે છે તે પુરુષો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા છે. તથા વળી બીજી
જગ્યાએ કહેલું છે કે આ જગત્ પ્રભુની ક્રીડા માટે છે. મૃત્યાદિ
શ્રુતિ સ્મૃતિથી સિદ્ધ થાય છે કે હરિ પોતે પ્રપંચ રૂપ થઈ
પોતે ક્રીડા કરે છે. અને તેજ શ્રીવલ્લભાચાર્ય નિબંધમાં આજ્ઞા
કરે છે કે “રૂપનામવિભેદેન જગત્ક્રીડતિ યો યતઃ” અને વળી
“પ્રપંચો ભગવત્કાર્યસ્તદ્રૂપોમાયયાભવત્” રૂપ નામના ભેદવડે ક-
રીને જે જગત્ રૂપે થયેલ છે. અને રૂપ નામના ભેદવડે કરીને
જેનાથી જગત્ છે. રૂપ નામના ભેદવડે જે ક્રીડા કરે છે. તથા
બીજે સ્થળે કહેલ છે પ્રપંચ ભગવત્કાર્ય છે, અને પ્રભુ તે પ્રપંચરૂપે

પોતાની શક્તિવડે થયેલ છે. વાસ્તે પ્રાપ્તિયુક્ત પદાર્થનું
લગવદ્દીયત્વે કરીને ગ્રહણ કરવું. કારણ મનવડે લગવદ્દીયતાથી
ભાવના કરાયેલા પદાર્થો ઉત્તમ છે. “ ઇન્દ્રિયેભ્યઃ પરાહ્યર્થા ” આ
શ્રુતિથી લગવદ્દીય ભાવિત પદાર્થોનું ઉત્તમત્વ સ્પષ્ટ કહેલું છે.
એટલા માટે લગવદ્દીય ગુણ વૈષ્ણવોના નેત્ર વાણી ઇત્યાદિ
ઇન્દ્રિયો લગવત્સભ્યથી વિષયોનું સેવન કરે છે. તે બાબત અંગ-
રીષના ચરિત્રથી સ્પષ્ટ જણાશે.

“ સ વૈ મનઃ કૃષ્ણપદારવિંદયો
ર્વચાંસિ વૈકુંઠગુણાનુવર્ણને ॥

કરૌ હરેર્મદિરમાર્જનાદિષુ
શ્રુતિં ચકારાચ્યુતસત્કથોદયે ॥ ૧ ॥

મુકુંદલિંગાલયદર્શને દશૌ
તદ્વૃત્યગાત્રસ્પર્શેઽક્કસંગં ॥

ગ્રાણં ચ તત્પાદસરોજસૌરભે
શ્રીમત્તુલસ્યાં રસનાં તદર્પિતે ॥ ૨ ॥

પાદૌ હરેઃ ક્ષેત્રપદાનુસર્પણે
શિરોહૃષીકેશપદાભિવંદને ॥

(ભા. ૬ અ. ૪)

પરમ ભક્ત રાજા અંગરીષજીએ પોતાના મનને શ્રીકૃષ્ણ
અદ્વૈતા પદારવિંદ્યામાં રાખેલું હતું ને વાણીનો વૈકુંઠ લગવાન-
ના ગુણગાનમાં વિનિયોગ કરેલો હતો. તથા હાથનો પ્રભુના
મંદીરની માર્જન ઇત્યાદિ ક્રિયામાં વિનિયોગ કરેલો હતો. શ્રવણ
નો હરિની ઉત્તમ કથા શ્રવણમાં વિનિયોગ કરેલો હતો ॥ ૧ ॥
નેત્રનો પ્રભુ સ્વરૂપના દર્શનમાં વિનિયોગ કરેલો હતો. પ્રભુ
ભક્તના ગાત્રના સ્પર્શ થવામાં પોતાના અંગનો વિનિયોગ કરેલો
હતો. નાસિકાનો પ્રભુ ચરણારવિંદની સુવાસમાં વિનિયોગ કરેલો
હતો. ચરણનો લગવન્મંદિર જવામાં વિનિયોગ કરેલો હતો. મસ્તક-
નો હૃષીકેશના ચરણારવિંદના વંદન કરવામાં વિનિયોગ કરેલો હતો.

પરંતુ જીવને બાંધનરૂપ પદાર્થમાં રહેલી એવી અહંતા મમતાનોજ ત્યાગ કરવો તેજ ઉચિત છે. કારણ “ એકસ્યેવ મમાંશસ્ય ઇતિવાક્યાત્ ” મારા અંશ રૂપ જીવને અવિદ્યાથી બાંધન છે. તે અવિદ્યા સંસાર રૂપ છે. ને તેનો જ્ઞાનથી નાશ થઈ શકે છે. માટે ત્યાગ માત્ર અહંતા મમતાનોજ થઈ શકે છે.

જે માર્ગમાં ભગવદ્મૃતિનો વિષય જીવ થાય છે. તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિ માર્ગ કહેવાય છે.

મૂલમ્ એવંવિધૈર્ વિશેષેણ પ્રકારૈસ્તુ સદાશ્રિતૈઃ ॥

હૃદિ કૃત્વા નિજાચાર્યાન્ પુષ્ટિમાર્ગો હિ બુદ્ધ્યતામ્ ॥૨૧॥

સદાશ્રિતૈર્ નિરંતરમાશ્રિતૈઃ શ્રીકૃષ્ણપદામ્બુરુહાવલમ્બિભિર્હૃદિ નિજાચાર્યાન્ કૃત્વા હૃદયે હૃદયતિમિરદલનદક્ષાન્ વૈશ્વાનરાચાર્યાન્ સંવાસ્ય “ આચાર્યવાન્ પુરુષો વેદ ” ઇતિ શ્રુતેઃ । એવંવિધૈઃ પ્રકારૈર્ વિશેષેણ પુષ્ટિમાર્ગો બુદ્ધ્યતામ્ ॥૨૧॥

યસ્ય દેવે પરા ભક્તિર્યથા દેવે તથા ગુરૌ
તસ્યૈતે કથિતા હૃથાઃ પ્રકાશન્તે મહાત્મનઃ ॥

સ્વબાલચપલાલાપશ્રવણોત્સુકમાનસાઃ ।

કૃપયન્તુ નિજાચાર્યા માયાવાદતમોહરાઃ

કેનાપિ ન નિરુદ્ધોઽહં નિજાચાર્યકૃપાવલાત્

યત્સત્યં ભયત્યાગેન વિવૃતં સ્ફુરિતં હૃદિ ॥ ૨ ॥

ઇતિ શ્રીમદ્ભાષાચાર્યચરણનલચંદ્રમયૂલચ્છટાલિન્નસ્વાન્તઘ્વાન્તેન

શ્રીમન્મુરલીધરતનુજનુષાનિરુદ્ધેન કૃતઃ શ્રીમદ્હરિરાયપ્રણીત-

પુષ્ટિમાર્ગાભિધસ્ય ગ્રંથસ્ય પ્રકાશઃ સમાપ્તિમગમત્ ॥

સર્વદા હૃદિ ચરણ કમલ મકરંદનોજ આશ્રય કરનાર ભક્તો હૃદયાન્ધકાર નાશ કરવામાં નિપુણ શ્રી અશ્વિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભપ્રભુને હૃદયમાં રાખીને આવા પ્રકારેજે વિશેષ પુષ્ટિ માર્ગને જાણો.

અર્થાત્ પુષ્ટિમાર્ગ વિશેષ જાણવા ઇચ્છા હોય તો આચાર્યશ્રીના ભાષ્ય સુબોધન્યાદિ ગ્રંથો જાણવા.

જેની દેવમાં ઉત્તમ ભક્તિ છે અને જેવી દેવમાં ભક્તિ છે તેવીજ ગુરુમાં પણ દૃઢ ભક્તિ છે તેવા મહાત્માને આ કહેવાયેલા અર્થો પ્રકાશ કરે છે. ૧૧।

પોતાના બાલકના ચપલ આલાપ સાંભળવામાં ઉત્કંઠાવાલા માયાવાદરૂપી અંધકારનો નાશ કરનાર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય ચરણ મારાપર કૃપા કરો. ૧૨।

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની કૃપાબલથી હું કાર્મનાર્થી પણ રો કાર્મ શક્યો નથા તેથી મારા હૃદયમાં જે સ્ફુર્ત્યું છે તેનો પ્રકાશ ભય ત્યાગ કરી મેં કર્યો છે. ૧૩ ॥૨૧॥

इतिश्रीमद्वल्लभाचार्यचरणानुकंपाकांक्षिणा देवकृष्णजनिना
शास्त्रिदुर्लभजीर्मणा श्रीपुष्टिमार्गलक्षणप्रकाशटीका
गुर्जरवाण्यानुवादि ।

આ ગ્રંથના મુખપૃષ્ઠ ઉપર લખેલા
ગોસ્વામિ શ્રી અનિરુદ્ધાચાર્ય કૃત શ્લોકનું
વિવેચન.

લખનાર શાસ્ત્રી દુર્લભજી.

मूलम् पञ्चार्धाद्विंशति शास्त्राणां मंदोहं वह्निनोदितम् ॥

ब्रह्म सत्यं जगत्सत्य मंशो जीवो हि नापरः ॥ १ ॥

અર્થ—અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય ચરણે જે શાસ્ત્રોનું રહસ્ય નિજ ગ્રંથોમાં કહેલું છે તે હું અર્ધા શ્લોકમાં કહું છું બ્રહ્મ સત્ય છે બ્રહ્મના સત્યત્વમાં “સત્યં જ્ઞાનમનન્તંબ્રહ્મ” ઇત્યાદિ અનેક પ્રમાણો જાગરૂક છે. અને બ્રહ્મનું સત્યત્વ સર્વને સંમત છે પરંતુ સ્વરૂપમાં માન્યતા જુદી જુદી હોવાથી શાસ્ત્ર સાથે સંબંધ કઈ માન્યતા ધરાવે છે. તેનો વિચાર કરવો ઉચિત ધારૂં છું.

કેટલાએક બ્રહ્મને પરમાર્થથી નિર્ધર્મક, નિરાકાર, અકર્તૃ માને છે. પરંતુ વેદાન્ત સિદ્ધાન્તના પ્રવક્તા સૂત્રકારનું માનવું તેનાથી ઉલટું છે. શ્રીમદ્ વ્યાસ ચરણ વેદાન્ત દર્શનમાં આજ્ઞા કરે છે કે:— “ સર્વ ધર્મોપપત્તેશ્ચ ” ‘ સર્વોપેતાન્ન તદ્દર્શનાત્ ” વેદમાં કહેલાં ધર્મો સર્વ બ્રહ્મમાં ધરે છે. તેમ બ્રહ્મ સર્વ શક્તિથી યુક્ત છે. એવું શ્રુતિમાં દર્શન થાય છે. યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વશક્તિઃ સર્વ-કર્તા સર્વકામઃ ” આથી બ્રહ્મનું સર્વ શક્તિમત્ત્વ સર્વકર્તૃત્વ સ્પષ્ટ થાય છે. ભૃગુરુષિએ પાતાના પિતા વરુણની પાસે બ્રહ્મની જ્ઞાસાથી પુછ્યું કે ભગવન્ મને બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરો. ત્યારે વરુણે “ યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ” આ શ્રુતિ કહી. આ શ્રુતિની મતલબ આ પ્રમાણે છે, જેનાથી આ જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયેલાનું જેનાથી પાલન થાય છે. જેમાં લય થાય છે, અને ભક્તો ભક્તિથી જેમાં પ્રવેશ કરે છે તે બ્રહ્મ જાણુ. તેમજ વ્યાસ ચરણ પણ વેદાન્ત દર્શનમાં ‘ અથાતો બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા ’ એ પ્રથમાધિકરણથી બ્રહ્મ વિચારની પ્રતિજ્ઞા કરીને પ્રતિજ્ઞાત બ્રહ્મનું લક્ષણ આપે છે. “ જનમાદ્યસ્ય યતઃ શાસ્ત્રયોનિત્વાત્ ” આ પ્રપંચના જન્મસ્થિતિ ભંગ જેનાથી થાય છે તે બ્રહ્મ છે. તેમાં હેતુ આપે છે કે શાસ્ત્ર (પૂર્વકાંડ અને ઉત્તરકાંડ) માં બ્રહ્મનેજ જગત્નું કારણ કહેલ છે આ સૂત્રમાં પણ બ્રહ્મનું કર્તૃત્વ સ્પષ્ટ જણાય છે. પરંતુ આ સૂત્રમાં ઉપક્રમનો વિરોધ સહન કરીને અધ્યારોપાપવાદાત્મક સ્વક્રોધાલ કલ્પિત કલ્પનાને આગળ કરી બ્રહ્મમાં કર્તૃત્વનો અધ્યારોપ સમજવો એટલે આ લક્ષણ માયોપહિત શબ્દ બ્રહ્મ પરત્વે છે, તેમ માનવું સૂત્રકારના મતથી વિરુદ્ધ છે. કેમકે વ્યાસજીએ જેની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેનુંજ પ્રતિપાદન કરેલું છે આ સ્થળે એક દેશી નામતને આશ્રય આપીયે તો પ્રતિજ્ઞા હાનિ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે વળી વેદમાં સાકાર અને નિરાકાર શબ્દ વાચ્ય બ્રહ્મ એક જ છે. નિરાકાર એટલે પ્રાકૃત આકાર રહિત અને સાકાર એટલે આનંદાકાર આ પ્રમાણે બ્રહ્મ સર્વ ધર્મ યુક્ત છે સર્વ કર્તૃ છે. આ કારણ છે અને સત્ય છે.

વળી જગતને કેટલાએક અસત્ય માને છે. જેમકે છીપમાં ચાંદીની બ્રાન્તિ થાય છે, તેમાં ચાંદી સાચી હોતી નથી, તેવીજ રીતે બીજું દૃષ્ટાન્ત રજુ સર્પનું આપે છે. તેવી રીતે મુશ્વરમાં જગતની બ્રાન્તિ થાય છે, તેથી જગત્ પદાર્થ નથી એટલે કે જગત્ બોદું છે, પરન્તુ આ માનવું ઉચિત નથી. કેમકે જેણે સર્પ જોયેલો છે તેનેજ રજુમાં સર્પનું સાદૃશ્ય હોવાથી બ્રાન્તિ થાય છે પરન્તુ કદીપણ સર્પ જેણે જોયેલો નથી તેવા પુરૂષને રજુમાં સર્પની કદી પણ બ્રાન્તિ થશે નહિ. તેવીજ રીતે જગતની બ્રાન્તિ બ્રહ્મમાં ત્યારેજ સંભવે કે જ્યારે સાચું જગત પ્રથમ જોયું હોય પરન્તુ જગત્ પદાર્થજ નથી તો પછી બ્રાન્તિની કલ્પના કરવી તે પાયા વિના ઘર ચણવા જેવું છે. વળી જીવને બ્રાન્તિથી મુશ્વરમાં જગત્ ભામે છે. આવું એક દેશીનું કહેવું છે. પરંતુ છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં કહેલું છે કે સંયદેવતૈક્ષત હન્તાહમિમાસ્તિન્મો દેવતા અજેન જીવેનાત્મનાનુપ્રવિશ્ય નામરૂપે વ્યાકરવાળીતિ અર્થ.—તે બ્રહ્મરૂપ પરમદેવતાએ વિચાર્યું કે હું આ ત્રણ દેવતાઓ (તેજ જલ અને પૃથ્વી) પ્રત્યે આ જીવાત્માવડે પ્રવેશ કરીને નામરૂપનો વિસ્તાર કરું

આ સ્થળમાં બ્રહ્મને ત્રણ દેવતાનું પ્રત્યક્ષ થયું છે. જો ત્રણ દેવતા (પૃથ્વી જલ તેજ) ન હોય તો બ્રમરહિત બ્રહ્મને તે ત્રણ દેવતાનું પ્રત્યક્ષ સંભવે નહિ. તેના મતમાં બ્રાન્તિ માન જીવ છે પરન્તુ બ્રહ્મને બ્રાન્તિ નથી. માટે બ્રમરહિત બ્રહ્મને ત્રણ દેવતાનું પ્રત્યક્ષ વિવર્તની સિદ્ધિમાં વિરૂદ્ધ છે. આમ હોવાથી ‘ સર્વેશ્વત્વિદંબ્રહ્મ ’ મુત્યાદિ શ્રુતિ ‘ તદનન્યત્વમારંભણશબ્દાદિભ્યઃ ’ ‘ ભાવેચોપલબ્ધેઃ ’ મુત્યાદિ સૂત્રો જગત્ બ્રહ્મ રૂપ છે એમ બોધ કરે છે માટે જગત્ પણ સાચું છે.

વળી જીવને કેટલાએક વિભુ માને છે જેમકે ઘટાકાશ, મહાકાશ, મહાકાશ મુત્યાદિ એ રીતે આકાશ એક વ્યાપક હોવા છતાં ઉપાધિના ભેદથી કલ્પના કરવામાં આવે છે તેવી રીતે બ્રહ્મ એક છતાં અવિધાની ઉપાધિથી જીવ કહેવાય છે. આવું

કહેવું પણ શ્રુતિ સૂત્રથી વિરુદ્ધ હોવાથી ઉપેક્ષણીય છે. કેમકે 'યથા સુદીમાત્' 'વાલાગ્ર શતભાગસ્ય' 'एषोऽणुरात्मा' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ જીવનું આણુત્વ સ્પષ્ટ બતાવે છે. અને વેદાન્ત દર્શનમાં પણ કહેલું છે કે "ઉત્ક્રાંતિગત્યાગતીનામ્ ।" શ્રુતિમાં કહેલી ઉત્ક્રાંતિ ગતિ અને આગતિનું શ્રવણ થવાથી જીવનું આણુ પરિમાણ સ્વીકારવું જોઈએ. જો જીવનું વિભુત્વ સ્વીકારવામાં આવે તો ઉત્ક્રાંતિગમન અને આગમન કેમ સંભવી શકે કદાચ કોઈને એવી શંકા થાય કે જીવને આણુ માનશે તો આખા શરીરમાં ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થશે નહિ પરંતુ જે દેશમાં જીવ હશે ત્યાંજ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થશે. તે શંકાનો નિરાસ વ્યાસ સૂત્રથી થાય છે. "ગુણાઢલોકવન્" જીવમાં ચૈતન્યગુણ હોવાથી આખા શરીરમાં ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થશે. તેમાં દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે જેમ સૂર્ય અને મણિની પ્રભા સૂર્ય અને મણિનાથી અધિક દેશમાં રહે છે. મારે સત્શાસ્ત્રનું અવલંબન કરીને જીવનું આણુત્વ માનવું તેજ યુક્ત છે. આવી રીતે સત્શાસ્ત્રના આશ્રયથી જગત્ સત્ય અને જીવ અંશ માનવા છતાં દૈતનો લેશ પણ નથી. કેમકે બ્રહ્મ નિર્લેચ્છથી જડ જીવ અને અન્તર્યામી સ્વરૂપે થઈ કીડા કરે છે. તે બાબત નીચેના શ્રુતિ સૂત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે. 'एकोहं बहुस्याम्' અને 'परामिध्यानात् तत्तुतिरोहितम्' વસ્તુ સ્થિતિ આમ છે. પરંતુ કેટલાએકનું કહેવું એવું છે કે, દૃષ્ટા અને દૃશ્ય એમ બે પદાર્થ છે. તેમાં દૃષ્ટા ખરો છે અને દૃશ્ય ખોટો છે. એ માનવું અયુક્ત છે. પરંતુ વેદાનુકૂલ આવું છે.

ब्रह्मैव स्वेच्छया जातं जडजीवान्तरात्मकम् ॥

न तस्मिन्वस्तुतो भेदः सर्ववेदान्तडिंडिमः ॥ १ ॥

બ્રહ્મ નિર્લેચ્છથી જડ જીવ અને અન્તર્યામિ સ્વરૂપે થયેલ છે. પરંતુ તેમાં વસ્તુતાએ ભેદ નથી આવો સર્વ વેદાન્ત ડિંડિમ છે.

વૈષ્ણવોને પુસ્તક મળે.

નડિયાદ પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયને આજે વૈષ્ણવ ધર્મના પુસ્તકોની ટીપો ઉઘાડવામાં આવી છે તે ટીપોમાં નીચે લખેલાં તથા ખીળાં તમામ વૈષ્ણવ ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો મળી શકશે.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું જીવન ચરિત્ર	...	...	૨-૦-૦
શ્રી કૃષ્ણલીલામૃત ભાગ ૧ શ્રીસુખોદિનીને આધારે લખાયેલો ગ્રંથ	૧-૦-૦		
તત્ત્વદીપ નિબંધ-શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ પ્રકાશ તથા આવરણ ભંગ			
ટીકાના સાર સાથે ગુજરાતી	...	...	૧-૦-૦
શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું સંક્ષિપ્ત જીવન, તત્ત્વજ્ઞાન, ઉપદેશ ગુજરાતી	૦-૨-૦		
એવન	...	...	૦-૨-૦
માલાપ્રસંગનો સાર...	...	...	૦-૪-૦
કામાખ્યદોષ વિવરણ સટિક	...	...	૦-૨-૦
દુઃસંગ વિજ્ઞાન પ્રકાર સટિક (શ્રીમદ્ અનિરુદ્ધાચાર્યજી કૃત)	૦-૨-૦		
વૈદીકમાર્ગ નિરીક્ષા...	...	...	૦-૪-૦
અનુભવતત્ત્વ ભાસ્કર	...	...	૦-૫-૦
ભક્તિમાર્ગનું રહસ્ય...	...	...	૦-૫-૦
બ્રહ્મ સંબંધ કાવ્ય...	...	...	૦-૮-૦
દુર્ભેદધ્વાંત ભાસ્કર	...	...	૦-૨-૦
વૈષ્ણવોને નિત્ય નિયમોના પુરુષોત્તમ સહસ્ત્ર નામ વિગેરે ૮૧ ગ્રંથ	૦-૬-૦		
ઉપદેશ સુધા	...	...	૦-૪-૦
આયુભાષ્ય સંપૂર્ણ પ્રકાશ સાથે સંસ્કૃત	...	...	૧૫-૦-૦
તત્ત્વદીપ નિબંધ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ તથા સર્વનિર્ણય પ્રકરણ			
પ્રકાશ તથા આવરણ ભંગ ટીકા સાથે સંસ્કૃત	...	...	૫-૦-૦
ભક્તિમાર્ગદ્વય સંસ્કૃત	...	...	૨-૦-૦
વિદ્વન્મંડન સૂર્વણ સૂત્ર ટીકા સહિત સંસ્કૃત	...	...	૨-૪-૦
પ્રસ્થાન રત્નાકર સંસ્કૃત	...	...	૨-૦-૦
શ્રીમાધવતીર્થના તા. ૩૧-૭-૦૯ ના લેખનો જવાબ	...	...	૦-૨-૦
બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિ મરિચીકા સંસ્કૃત	...	...	૨-૦-૦
બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિ ભાવ પ્રકાશિકા સંસ્કૃત	...	...	૧-૦-૦
શાસ્ત્રીય વિચાર અથવા પુષ્ટિમાર્ગનો કલ્પિત છે એ			
ગોપડીમાના કેટલાક આક્ષેપોનો જવાબ...	...	...	૦-૩-૦
શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્ત (૫૮વારી કૃત)	...	...	૦-૧૨-૦
શ્રીયમુનાંજનાં ૪૦ પદ તથા ગોપિગીત સમજાવકી ટીકા સહિત.	૦-૨-૦		

ત્રિભોવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ.

પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના મંત્રી.

